

UDK 902
ISSN 1330-0644
VOL. 17./2000.
ZAGREB, 2000.

Prilozi

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu 17./2000.
Str./Pages 1-142, Zagreb, 2000.

Časopis koji je prethodio

Prilozi 1., 1983., Prilozi 2., 1985., 3.-4., 1986.-1987., 5.-6., 1988.-1989., 7., 1990.,
8, 1991., Pril. Inst. arheol. Zagrebu 9., 1992., 10., 1993., 11.-12./1994.-1995.,
13.-14./1996.-1997., 15.-16./1998.-1999.

Nakladnik/ Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU/
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/ Adress of the editor's office

Institut za arheologiju/Institute of archaeology
HR - 10000 Zagreb, Ulica grada Vukovara 68
Telefon/phone/fax ++385/01/615 02 50

Glavni i odgovorni urednik/ Editor in chief

Željko TOMIČIĆ (Zagreb)

Redakcijski odbor/ Editorial committee

Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Timotej KNIFIC (Ljubljana, SLO), Remza KOŠČEVIĆ
(Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest, HUN), Kornelija MINICHREITER (Zagreb),
Mladen RADIĆ (Osijek), Željko RAPANIĆ, (Split) Aleksandar RUTTKAY (Nitra,
SK), Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko TOMIČIĆ (Zagreb).

Prijevod na engleski/ English translation

Barbara SMITH-DEMO
Dunja GLOGOVIĆ

Prijevod na njemački/ German translation

Nikolina MATETIĆ PELIKAN

Prijevod s ukrajinskog/ Ukrainian translation

Đuro VIDMAROVIĆ

Lektura/ Language editor

Marijan RIČKOVIĆ (hrvatski)
Ulrike STEINBACH (njemački)
Barbara SMITH-DEMO (engleski)

Dizajn/ Design

Roko BOLANČA

Korektura/ Proofreaders

Krešimir KVOČIĆ

Grafička priprema/ DTP

Studio "U", Zagreb

Računalni slog/ Layout

Ranko PERŠIĆ, Zagreb

Tisak/ Printed by

Tiskara PETRAVIĆ d.o.o., Vladimira Nazora 12, 10 434 Strmec

Naklada/ Circulation

600 primjeraka/ 600 examples

Sekundarne publikacije/ Indexed in

GERMANIA Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen
Archaeologischen Instituts, Verlag Philipp von Zabern, Mainz

Izdavanje časopisa novčano podupire

MINISTARSTVO ZNANOSTI I TEHNOLOGIJE REPUBLIKE HRVATSKE
HR - 10000 Zagreb, Strossmayerov trg 4

Sadržaj

Izvorni znanstveni radovi

- 5 KORNELIJA MINICHREITER
Reljefni prikaz ženskog lika na posudama starčevačke kulture
- 17 REMZA KOŠČEVIĆ
Sitni koštani i brončani predmeti iz Siscije
- 25 ŽELJKO TOMIČIĆ
Istraživanje kronologije ranosrednjovjekovnog groblja u Mahovljanima kraj Banja Luke
- 67 TAJANA SEKELJ IVANČAN
Slučajni nalaz ognjišta na lokalitetu Borovljani - Srednje brdo kraj Koprivnice i slični srednjovjekovni nalazi evidentirani na području sjeverne Hrvatske

Stručni radovi

- 89 DUNJA GLOGOVIĆ, SLOBODAN MIKO
Sadržaj elemenata u tragovima i olovnih izotopa u dva bakrena grumična iz ostave u Dežmanovu prolazu u Zagrebu
- 95 REMZA KOŠČEVIĆ
Olovne pločice posebne namjene

Pregledni radovi

- 103 DUNJA GLOGOVIĆ
Novoobjavljena ostava Pustakovec i ostale prapovijesne ostave iz sjeverozapadne Hrvatske
- 113 OREST MIROSLAVOVIĆ KORČINSKI
Gradišta ljetopisnih (istočnih) Hrvata 9.-14. stoljeća u području Gornjeg Podnjestrovlja

Prikazi

- 129 TAJANA SEKELJ IVANČAN I DUNJA GLOGOVIĆ
Internationale Tagungen in Mikulčice III, 311 str.
Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa. Mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung
- 132 TAJANA SEKELJ IVANČAN I DUNJA GLOGOVIĆ
Internationale Tagungen in Mikulčice IV, 312 str.
Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa i Naturwissenschaftliche keramikuntersuchungen
- 137 TATJANA TKALČEĆ
Kratice
- 139 POPIS PUBLIKACIJA PRIMLJENIH U ZAMJENU
TIJEKOM 1999. I 2000. GODINE

Contents/Inhaltsverzeichnis

Original scientific papers

- KORNELIJA MINICHREITER
Relief Images of Female Figures on Starčevo Culture Vessels
- REMZA KOŠČEVIĆ
Small Bone and Bronze Objects from Siscia
- ŽELJKO TOMIČIĆ
Untersuchung zur Chronologie des frühmittelalterlichen Gräberfeldes in Mahovljani neben Banja Luka
- TAJANA SEKELJ IVANČAN
Zufallsfund eines Herdes am Standort Borovljani - Srednje brdo bei Koprivnica und ähnliche mittelalterliche Funde, nachgewiesen auf dem Gebiet von Nordkroatien

Professional article

- DUNJA GLOGOVIĆ, SLOBODAN MIKO
Trace Element and Pb Isotope Composition of Two Copper Nuggets/Ingots from the Hoard in Dežmanov prolaz, Zagreb
- REMZA KOŠČEVIĆ
Lead Tablets of Special Purpose

Review

- DUNJA GLOGOVIĆ
The lately published hoard from Pustakovec and other prehistoric hoards from NW Croatia
- OREST MIROSLAVOVIĆ KORČINSKI
Городища лимонских Хорватис у Верхньому Подністрров'ї (IX-X ст.)

- TATJANA TKALČEĆ
Abbreviations / Abkürzungen

Slučajni nalaz ognjišta na lokalitetu Borovljani - Srednje brdo kraj Koprivnice i slični srednjovjekovni nalazi evidentirani na području sjeverne Hrvatske

Zufallsfund eines Herdes am Standort Borovljani - Srednje brdo bei Koprivnica und ähnliche mittelalterliche Funde, nachgewiesen auf dem Gebiet von Nordkroatien

Izvorni znanstveni rad

Srednjovjekovna arheologija

Original scientific paper

Mediaeval archaeology

Dr. sc. TAJANA SEKELJ IVANČAN

Institut za arheologiju

Ulica grada Vukovara 68

HR - 10000 Zagreb

UDK/UDC 904:749.21-033.6(497.5 Borovljani) "07/09"

Primljeno/Received: 2000.06.11.

Prihvaćeno/Accepted: 2000.06.21.

U proljeće 1999. godine pri iskopu podruma kuće u mjestu Borovljani kraj Koprivnice, slučajno su pronađeni tragovi ognjišta. Srednjovjekovno ognjište bilo je kruškolikog oblika s većom nakupinom zapečene zemlje, lijepa i gara te mnoštvom ulomaka srednjovjekovne keramike, od kojih je bilo moguće rekonstruirati četiri posude. Sve posude izrađene su na lončarskom kolu i okvirno bi se mogle opredijeliti u doba od 8. do 10. stoljeća.

Na području kontinentalne Hrvatske registrirani su tragovi srednjovjekovnih ognjišta na nekim lokalitetima gdje su provodena arheološka istraživanja zaštitnog karaktera ili sondažna arheološka iskopavanja. To su lokaliteti: Peteranec - Vratnec 2., Delekovec - Ščapovo, Koprivnica - položaji Grede 1. (pepelište), Cerine 3. i Cerine 6., Drljanovac - Srednje polje, Dvorišće kraj Tarčišća - Gradšće, Koška - Pjeskana 1., Đakovo - oko župne crkve Svih svetih (vatrišta), Donji Miholjac - Janjevci, Donji Andrijevići - Dužica i Bošnjaci kraj Županje - Virgrad, a mogu se datirati u široko razdoblje srednjeg vijeka.

U radu se pokušalo, na temelju raspoloživih podataka, raspravljati o oblicima, namjeni i smještaju ognjišta unutar srednjovjekovnih objekata i naselja.

Ključne riječi: slučajni nalaz, ognjište, keramika, srednji vijek, Borovljani kraj Koprivnice, sjeverna Hrvatska

U proljeće 1999. godine stalni suradnik Gradskog muzeja Koprivnice, Ivan Zvijerac, obaviješten je o slučajnim nalazima tragova ognjišta pri iskopu podruma jedne kuće u mjestu Borovljani¹. Kako su različiti nepokretni srednjovjekovni nalazi veoma rijetki na području sjeverne Hrvatske, bilo zbog većom plitkog sloja na kojem se takvi tragovi nalaze i njihova uništavanja prilikom poljoprivredne obrade ili izostanka arheoloških iskopavanja, bio je to povod za skupljanje podataka o sličnim nalazima iz srednjeg vijeka na tom području.

I. BOROVLJANI

(općina Novigrad Podravski:

Koprivničko-križevačka županija)

Karta 1:25000, sekcija Jagnjedovac

SREDNJE BRDO (BOKALOV JAREK)

Jugoistočno od Koprivnice, na lokalitetu Borovljani, *SREDNJE BRDO* (Bokalov jarek) uz potok Koševac u k.o. Plavšinci (karta 1.), slučajno je u proljeće 1999. godine, prilikom kopanja podruma (4,4x7,6 m) na k. č. br. 1433/4 i 1441/5 vlasnika Stjepana Bokala pronađeno ognjište (sl. 1., sl. 1. a). Srednjovjekovno ognjište kruškolikog oblika, dužine približno 105 cm, te u najširem dijelu širine 74 cm, pažljivo je iskopaо arheolog-amater Ivan Zvijerac. Na užem dijelu ognjište je presječeno manjim jarkom širine 20 cm nastalim prilikom kopanja, a pronađeno je nekoliko fragmenata keramike. Na južnom, širem dijelu ognjišta registrirana je, u njegovu JZ dijelu, veća nakupina zapečene zemlje, lijepa i gara koji čine neravnu bazu ognjišta (sl. 4., sl. 4. a), (dimenzije

¹ O ovome nalazu bio je obaviješten dr. sc. Zorko Marković, tadašnji kustos arheolog i Zvonimir Hitrec, ravnatelj Gradskog muzeja Koprivnice. Ovom im prilikom zahvaljujem na ustupanju pronađene građe za objavu u Prilozima Instituta za arheologiju kao i Ivanu Zvijerac, na ustupljenim crtežima napravljenim pri iskopu podruma u Borovljanima.

Karta 1. Položaj lokaliteta BOROVLJANI, SREDNJE BRDO na kojem je u proljeće 1999. g. slučajno pronađeno srednjovjekovno ognjište (mj. 1:25000, sekcija Jagnjedovac)

Karte 1 Lage der Lokalität BOROVLJANI, SREDNJE BRDO, wo im Frühling 1999 zufällig ein mittelalterlicher Herd entdeckt wurde (M. 1:25000, Sektion Jagnjedovac)

rekonstruiranog dijela ognjišta: dužina - 78 cm; širina - 25 cm; visina donjeg dijela baze - 5-6 cm; visina povišenja baze - 20 cm), dok se u JI dijelu nalazilo mnoštvo ulomaka srednjovjekovne keramike od kojih je bilo moguće rekonstruirati četiri posude (sl. 5.) (T. 1., 1-4). Opis:

1. *Rekonstruirana posuda*, (T. 1., 1). Slučajni nalaz 1999. g., u/uz ognjište. **Dimenzije:** visina cijele posude - 15,0 cm. **Rekonstrukcija:** Ø oboda - od 10,5 do 11,5 cm; Ø vrata - 10,4 cm; Ø trbuha - 14,8 cm; Ø dna - 8,4 cm. **Boja:** smeđa u raznim nijansama izvana i iznutra te siva u presjeku. **Faktura:** ima primjesa pijeska koji je vidljiv na obje strane stijenke. **Izrada:** na lončarskom kolu čiji tragovi su vidljivi također na obje stijenke. **Ukras:** od vrata preko ramena do najšireg dijela trbuha posude nalaze se nepravilni snopovi vodoravnih linija. **Obod:** blago izvijen prema van i jednostavno odsječen. **Dno:** nepravilno, ravno bez znaka. Nalaz pohranjen u Zbirci Zvijerac.
2. *Rekonstruirana posuda*, (T. 1., 2). Slučajni nalaz 1999. g., u/uz ognjište. **Dimenzije:** visina cijele posude - 19,0 cm. **Rekonstrukcija:** Ø oboda - 14,0 cm; Ø vrata - 11,3 cm; Ø trbuha - 17,8 cm; Ø dna - 8,5 cm. **Boja:** sivosmeđa izvana i iznutra te siva u presjeku. **Faktura:** ima primjesa pijeska i šljunka koji su vidljivi na obje strane stijenke. **Izrada:** na lončarskom kolu čiji tragovi su vidljivi također na obje stijenke. **Ukras:** od ramena do najšireg dijela trbuha posude nalaze se nepravilne jednostruke valovnice. **Obod:** izvijen prema van i jednostavno odsječen. **Dno:** ravno bez znaka. Nalaz pohranjen u Zbirci Zvijerac.

3. *Rekonstruirana posuda*, (T. 1., 3). Slučajni nalaz 1999. g., u/uz ognjište. **Dimenzije:** visina cijele posude - 20,0 cm. **Rekonstrukcija:** Ø oboda - 17,5 - 18,8 cm; Ø vrata - 16,2 cm; Ø trbuha - 22,5 cm; Ø dna - 12,2 cm. **Boja:** sivociglasta izvana i iznutra te siva u presjeku. **Faktura:** ima primjesa svjetlucavog pijeska koji je vidljiv na obje stijenke i u presjeku. **Izrada:** na lončarskom kolu čiji tragovi su vidljivi također na obje stijenke. **Ukras:** od ramena do najšireg dijela trbuha posude nalaze se tri dvostruke nepravilne valovnice, a u donjem dijelu posude nalaze se dvostruke vodoravne linije u nepravilnim razmacima. **Obod:** blago izvijen prema van i jednostavno odsječen. **Dno:** ravno bez znaka. Nalaz pohranjen u Zbirci Zvijerac.
4. *Rekonstruirana posuda*, (T. 1., 4). Slučajni nalaz 1999. g., u/uz ognjište. **Dimenzije:** visina cijele posude - 22,5 cm. **Rekonstrukcija:** Ø oboda - 23,0 cm; Ø vrata - 20,8 cm; Ø trbuha - 25,2 cm; Ø dna - 12,5 cm. **Boja:** ciglasta izvana i iznutra te siva u presjeku. **Faktura:** ima primjesa sjajnog pijeska koji je vidljiv na obje strane stijenke. **Izrada:** na lončarskom kolu čiji tragovi su vidljivi također na obje stijenke. **Ukras:** od ramena do donjeg dijela posude nalaze se nepravilne češljaste valovnice polegnute na lijevo u različitim razmacima. **Obod:** jače izvijen prema van i jednostavno odsječen. **Dno:** ravno bez znaka. Nalaz pohranjen u Zbirci Zvijerac.

Uz četiri restaurirane posude u/uz ognjište u Borovljani-ma pronađeno je i jedno ravno dno lonca bez ruba ili znaka, Ø - 13,7 cm, u najdonjem dijelu trbuha ukrašen snopom vodoravnih linija, s puno primjesa pijeska i šljunka, sivociglaste

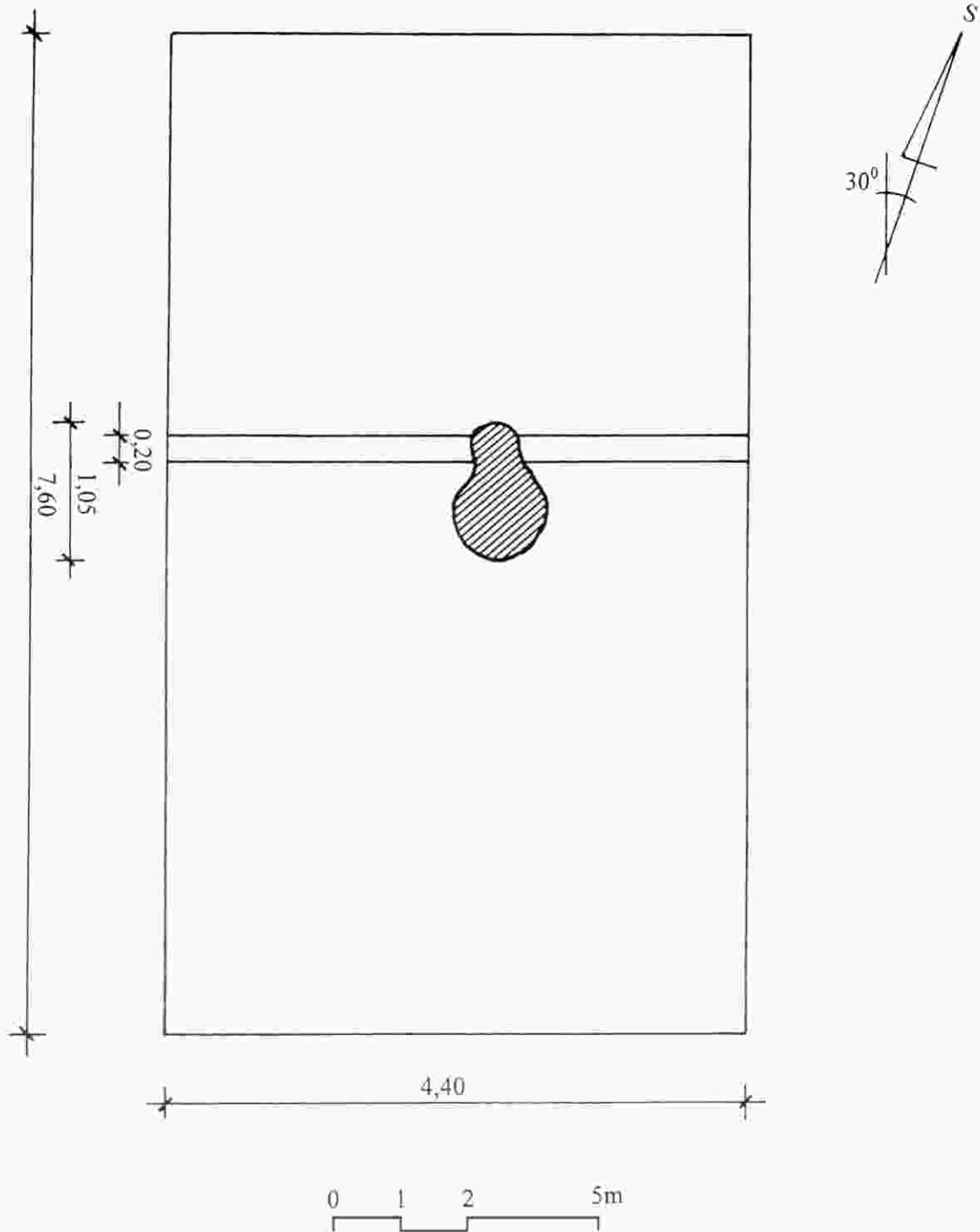
* = promjer

BOROVLJANI

SREDNJE BRDO

Tloert iskopa s ognjištem,
proljeće 1999.

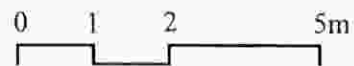
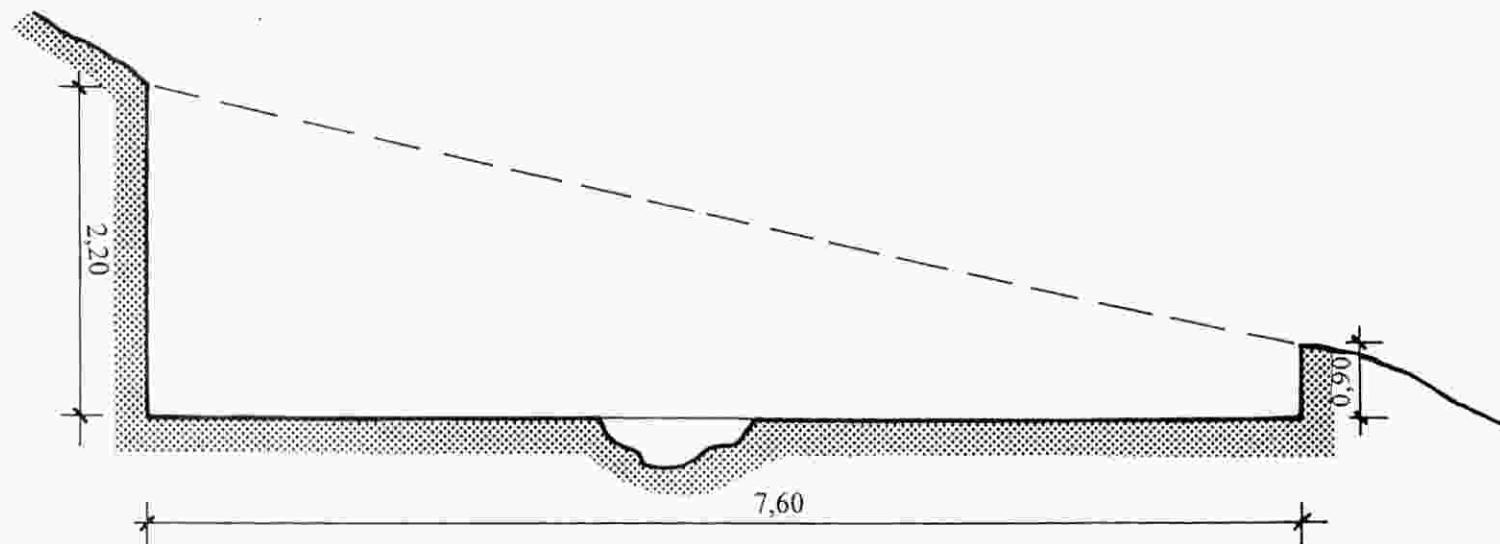
Crtež Ivica Zvijerac

Sl. 1. Tloert iskopa sa srednjovjekovnim ognjištem slučajno pronađenog u proljeće 1999. godine na lokalitetu BOROVLJANI, SREDNJE BRDO (tehnički uredila VLASTA ŽINIĆ JUSTIĆ)

Abb. 1 Grundriß der Ausgrabung mit dem im Frühling 1999 zufällig gefundenen mittelalterlichen Herd, Lokalität BOROVLJANI, SREDNJE BRDO (Technisch gestaltet von VLASTA ŽINIĆ JUSTIĆ)

BOROVLJANI
SREDNJE BRDO
Presjek iskopa s ognjištem,
proljeće 1999.
Crtež Ivica Zvijerac

Sl. 1. a) Presjek iskopa sa srednjovjekovnim ognjištem slučajno pronađenog u proljeće 1999. godine na lokalitetu BOROVLJANI, SREDNJE BRDO (tehnički uredila VLASTA ŽINIĆ JUSTIĆ)

Abb. 1 a) Querschnitt der Ausgrabung mit dem im Frühling 1999 zufällig gefundenen mittelalterlichen Herd, Lokalität BOROVLJANI, SREDNJE BRDO (Technisch gestaltet von VLASTA ŽINIĆ JUSTIĆ)

boje; dva ulomka debljih stijenki dna od različitih posuda, te 14 manjih ulomaka trbuha posuda, različitih ukrasa: češljaste i jednostruke valovnice, vodoravne linije ili bez ukrasa. Pet ulomaka od tih, iako izrađenih na lončarskom kolu, imaju na unutarnjoj stijenci tragove okomitog zaglačenja, te se može zaključiti da su posude od kojih potječu ti fragmenti izrađene na sporo rotirajućem kolu.

Dna restauriranih posuda kao i ovi ulomci dna različitih posuda prilikom izrade zasnivana su na jednak način, tj. izrađena su od dva dijela: donji dio i stijenka koja se lijepila na podlogu. Ovaj način zasnivanja dna posuda karakteristika je posuda koje nisu izrađene na brzo rotirajućem lončarskom kolu (od druge pol. 10. i prve pol. 11. stoljeća), već su rađene na sporo rotirajućem lončarskom kolu (ili su izrađivane rukom) (RZEŽNIK, 1995., 77.; TIMPEL, 1995., 156.-167.).

Analogni objavljeni primjerci ovdje opisanim posudama na području sjeverne Hrvatske veoma su rijetki. Slučajni noviji nalazi nekoliko posuda na području Vinkovaca, položaj Duge ulice 99, dospjeli u Gradski muzej Vinkovaca od 1996. do 1998. godine pokazuju neke zajedničke karakteristike i mogu se povezati s posudama na T. 1. 1. 2. Naime, u grobu 1. u funkciji urne pronađena je i poklonjena 1996. g. GMV, keramička posuda S-profiliranog tijela izrađena rukom, koja se zbog oblika jednostavno odsječenog izvijenog ruba te nisko postavljenog trbuha može navesti kao analogni primjer posudi T. 1. 1. iako po sebi nema nikakav ukras. Od ostalih pronađenih posuda, ona iz groba 4., također u funkciji urne potječe s iskopavanja 1998. g. i najbliža je po obliku posudi T. 1. 2. Lonac ima jednostavno izvijeni rub, ali s nešto više postavljenim trbuhom, slično ukrašen jednostrukim valovnicama na najširem dijelu trbuha, a izrađen je na lončarskom kolu, čiji se trag vidi na dnu posude u obliku manjeg kruga. Obje posude datirane su u slavensko razdoblje, tj. u 7. stoljeće (DIZDAR, 1999., 155.-156.; kataloška jedinica br. 339 i 343). Na širem zemljopisnom području analognih primjera keramičkih posuda ima više, od kojih se mogu spomenuti neki primjerci koji potječu iz zatvorenih grobnih cjelina, pronađeni s još nekim drugim predmetima: na groblju br. I na lokalitetu Szebény u Mađarskoj pronađena je posuda u grobu br. 211, veoma slična primjerku T. 1. 1. zajedno s naušnicama datiranim u 8. stoljeće (GARAM, 1975., 67., grob 211.; 100.; Pl. XVIII., 1), dok su posude slične onoj na T. 1. 2 pronađene na groblju Szob uz Dunav u Mađarskoj, i to u grobu br. 36, 55, 87, 100, 109, 114, zajedno s predmetima datiranim u 8. i prve godine 9. stoljeća (KORRIG, 1975., 157.-208.).

Ostale dvije posude (T. 1., 3, 4) ukazuju na nešto mlađe razdoblje, s osnovnim značajkama jednostavno jako izvijenog ruba, više postavljenog ramena te veće udaljenosti najšireg dijela trbuha od okomite osi kao i ukrasom nepravilne češljaste valovnice ili njenom kombinacijom s urezanim okomitim linijama. Općenito se posude tog oblika mogu opredijeliti u doba od prijelaza 8. na 9. stoljeće do 10. stoljeća (MARKOVIĆ, 1984., 301.-302., 306., fus.174. (s navedenom literaturom i analogijama); T. 9., 5, 6; T. 10., 1).

Sve posude iz Borovljana veoma su deformirane i na nekim mjestima izrazito sive boje, dok su na preostalim dijelovima prisutne razne nijanse boja. Prema tome, može se pretpostaviti da su gorjele na vrlo visokoj temperaturi, vjerojat-

no u trenutku napuštanja ognjišta. Sve su izrađene na lončarskom kolu i okvirno bi se mogle opredijeliti u vrijeme od 8. do 10. stoljeća, okvirnom razdoblju kada je pronađeno ognjište vjerojatno bilo u upotrebi².

U Podravini su provedena arheološka istraživanja zaštitnog karaktera ili sondažna arheološka iskopavanja na više srednjovjekovnih lokaliteta te se prilikom toga na nekim mjestima naišlo na tragove ognjišta. To su sljedeći lokaliteti:

2. PETERANEC

(općina Peteranec; Koprivničko-križevačka županija)

V RATNEC 2.

Nalazište V RATNEC 2. nalazi se u općini Peteranec, a smješteno je u nizini uz desnu obalu potoka Vratnec, 2 km sjeverno od ruba grada Koprivnice i 1 km zapadno od Torčeca (REGISTAR, 1997., 187., lok. br. 675). Samo nalazište poznato je od 1992. g., kada su arheolozi-amateri Ivan i Zlatko Zvijerac prilikom obilaska terena prikupili prve površinske nalaze i pohranili ih u Zbirci Zvijerac (MARKOVIĆ, 1996., 21.; MARKOVIĆ, 1997., 34., 35.). Analiza prikupljenih površinskih nalaza, s površine približno 300x150 m, ukazivala je na zaposjedanje ovog položaja u doba ranog i srednjeg eneolitika te srednjeg vijeka (MARKOVIĆ, 1997., 35.). Na lokalitetu su provedena krajem listopada 1997. g. probna i zaštitna arheološka iskopavanja pod vodstvom dr. sc. Z. Markovića iz GMK (MARKOVIĆ, 1998., 51.-54.), a s obzirom da je dio površinskih nalaza imao srednjovjekovno porijeklo, kao član ekipe sudjelovala je i nadgledala dio arheoloških iskopavanja Tajana Sekelj Ivančan iz IARH (MARKOVIĆ, 1997. a, 17.). U probnim arheološkim iskopavanjima u četiri sonde otvoreno je ukupno 155 m². Sonde, postavljene prema površinskim nalazima maza i ugljena, bile su raspoređene na većim udaljenostima od tridesetak i više metara (MARKOVIĆ, 1998., 52.). Srednjovjekovni nalazi pretežito su bili grupirani u površinskim slojevima sonde 1. i 3. te duž čitave sonde 4. Za pretpostaviti je da su ti nalazi dospjeli u površinski humusni sloj nakon prokopavanja recentnih drenažnih kanala.

Sonda 4. bila je orijentirana smjerom sjever-jug, a otvorena je površina od 25 m². Ispod humusnog sloja, te djelomično pomiješane s njim, na dubini 0,30 m nalazile su se nakupine izrazito crne zemlje u istočnom i zapadnom dijelu sonde, s ulomcima keramike datiranim od prijelaza 10./11. do 12./13. stoljeća (SEKELJ IVANČAN, 1999., 193., sl. 2.), komadima kućnog lijepa i gara (sl. 2.). Kako se registrirani kulturni sloj nalazi veoma plitko ispod površine zemlje, a čitava sonda je oštećena jarkom, nastalim zaoravanjem plugom orijentiranim istok-zapad, ostatak nepoznanica jesu li pretpostavljeni istočni i zapadni objekti bili uistinu povezani, premda su smješteni veoma blizu jedan drugome. Na istočnoj strani objekta isticalo se izrazito crno ognjište (kvadrant D, E/3,4) visine 0,35 m (sl. 6.). U gornjem dijelu (sloju) og-

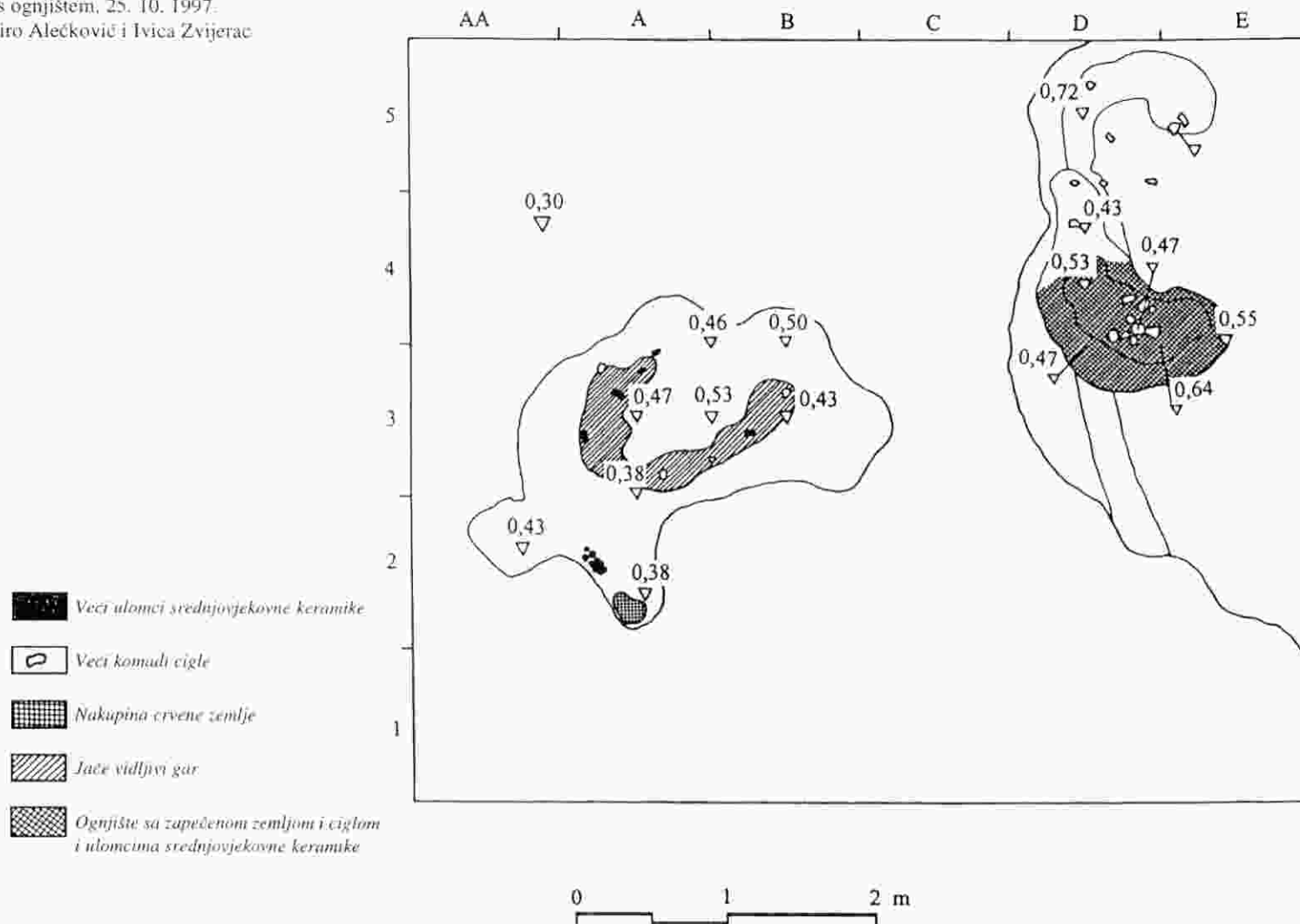
² Detaljnije datiranje i analiza nije moguća bez provjere probnim arheološkim iskopavanjima

PETERANEC

V RATNEĆ 2.

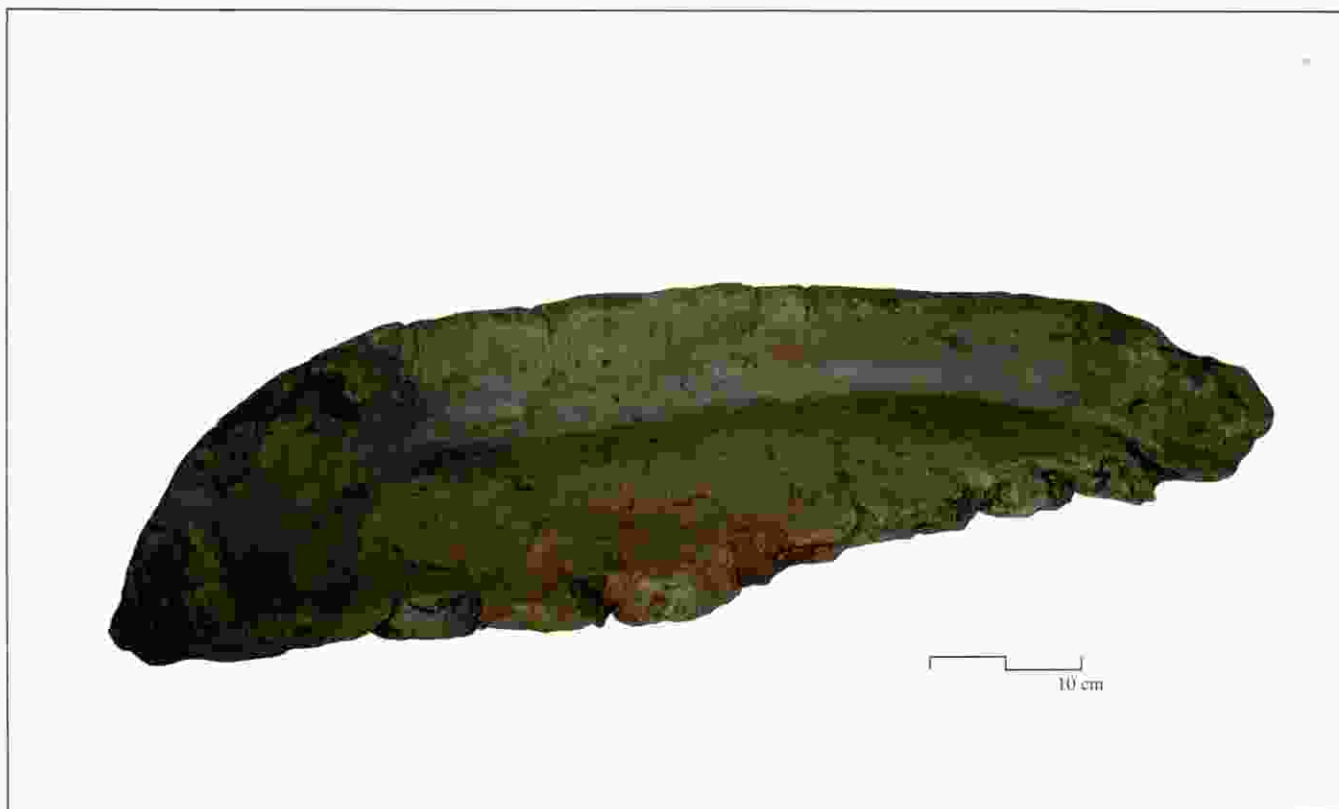
Sonda 4 - Obrisi zapadnog i istočnog objekta s ognjištem, 25. 10. 1997.

Crtež Miro Alečković i Ivica Zvijerac

Sl. 2. Tlocrt sonde 4. s obrisima zapadnog i istočnog srednjovjekovnog objekta s ognjištem, te s označenim dubinama na lokalitetu PETERANEC, VRATNEĆ 2., istraživanom 1997. godine (tehnički uredila VLASTA ŽINIĆ JUSTIĆ)

Abb. 2 Grundriß der Sonde 4 mit Umrissen des westlichen und östlichen mittelalterlichen Objektes mit Herd und markierten Tiefen an der Lokalität PETERANEC, VRATNEĆ 2., erforscht im Jahr 1997 (technisch gestaltet von VLASTA ŽINIĆ JUSTIĆ)

Sl. 4. Rekonstruirani dio srednjovjekovnog ognjišta s lokaliteta BOROVLJANI, SREDNJE BRDO - prednja strana (rekonstrukcija NIKOLA ERLIČIĆ; snimio JURAJ BELAJ)

Abb. 4 Der rekonstruierte Teil des mittelalterlichen Herdes von der Lokalität BOROVLJANI, SREDNJE BRDO - Vorderseite (Rekonstruktion: Nikola Erlich; Foto: JURAJ BELAJ)

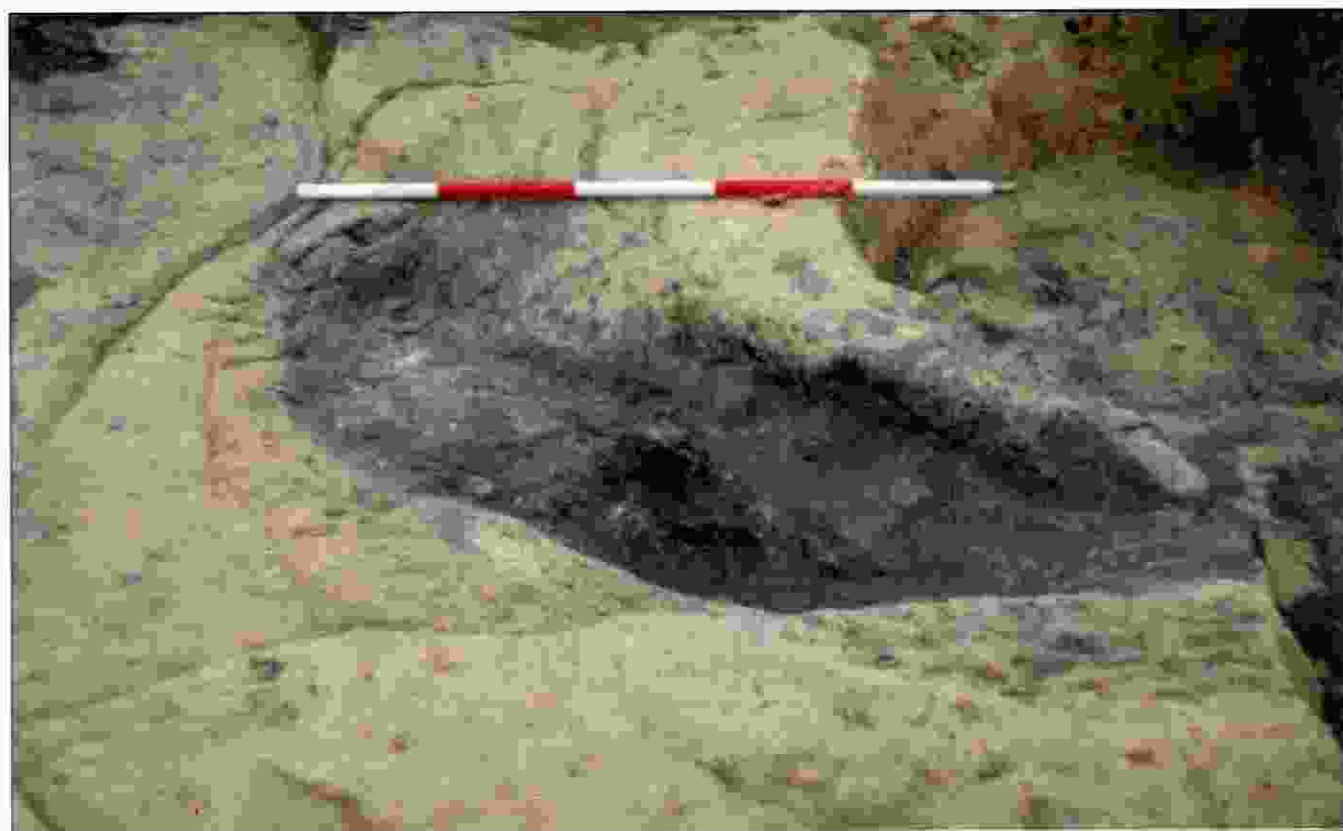
Sl. 4. a) Rekonstruirani dio srednjovjekovnog ognjišta s lokaliteta BOROVLJANI, SREDNJE BRDO - stražnja strana (rekonstrukcija NIKOLA ERLIČIĆ; snimio JURAJ BELAJ)

Abb. 4.a Der rekonstruierte Teil des mittelalterlichen Herdes von der Lokalität BOROVLJANI, SREDNJE BRDO - Rückseite (Rekonstruktion: Nikola Erlich; Foto: JURAJ BELAJ)

Sl. 5. Rekonstruirani dio srednjovjekovnog ognjišta i četiri posude pronađene u/ispred njega na lokalitetu BOROVLJANI, SREDNJE BRDO (rekonstrukcija NIKOLA ERLIČ; snimio JURAJ BELAJ)

Abb. 5 Der rekonstruierte Teil des mittelalterlichen Herdes und vier darin/davor gefundenen Gefäße von der Lokalität BOROVLJANI, SREDNJE BRDO - Vorderseite (Rekonstruktion: NIKOLA ERLIČ; Foto: JURAJ BELAJ)

Sl. 6. Snimak srednjovjekovnog ognjišta načinjen tijekom arheoloških istraživanja na lokalitetu PETERANEC, VRATNEĆ 2. (snimio IVAN ZVIHERAČ)

Abb. 6 Fotografie des mittelalterlichen Herdes, aufgenommen während der archäologischen Forschungen an der Lokalität PETERANEC, VRATNEĆ 2. (Foto: IVAN ZVIHERAČ)

Sl. 7. Ulomak trbuha posude pronađen prilikom istraživanja ognjišta 1997. godine na lokalitetu PETERANEC, VRATNEC 2. - vanjska strana stijenke posude (snimila TAJANA SEKELJ IVANČAN)

Abb. 7 Fragment eines Gefäßbauchs, gefunden bei der Erforschung des Herdes 1997 an der Lokalität PETRANEC, VRATNEC 2. - Außenseite der Gefäßwand (Foto: TAJANA SEKELJ IVANČAN)

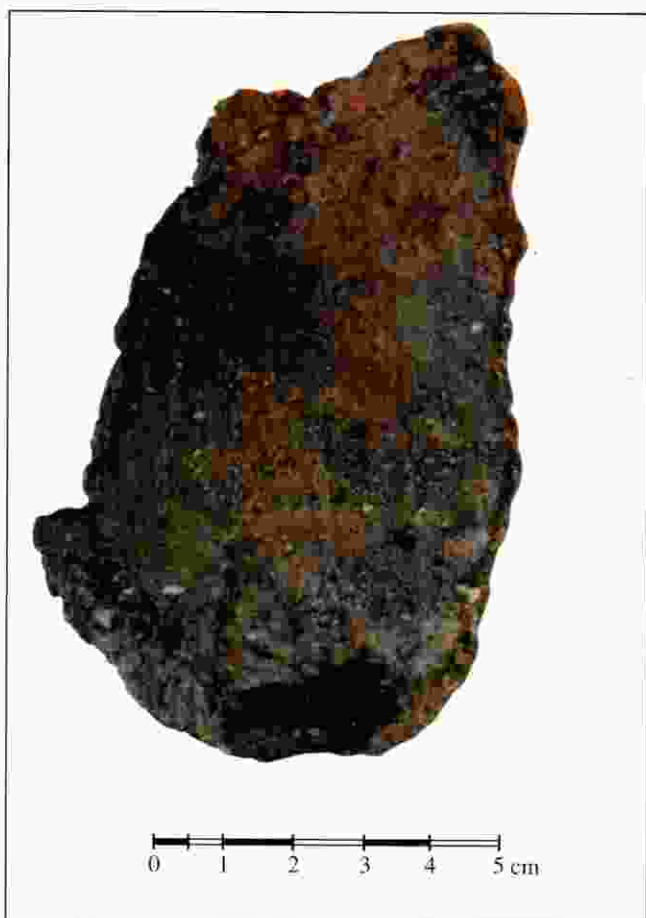
njišta nalazila se veća nakupina zapečene zemlje te nekoliko manjih (SEKELJ IVANČAN, 1999., 189., T. II., 7) i jedan veći ulomak keramike srednjovjekovne fakture, rađen na sporo rotirajućem lončarskom kolu i okomito zaglačane unutarnje stijenke (sl. 7., sl. 7. a)³. Na dubini od 0,35 do 0,40 m. pomiješani s fragmentima keramike, pronađeni su i veći komadi sljake (zgure). U južnom profilu ognjišta u razini zapečene zemlje uočeni su manji kružni tragovi, možda od poprečne drvene konstrukcije u nizu, te jasan negativ jednog kolca usmjerenog prema istoku i drugog, koji je vjerojatno stajao uspravno, promjera 8-10 cm (SEKELJ IVANČAN, 1999., 185.-197.; sl. 1.).

3. ĐELEKOVEC

(općina Đelekovec; Koprivničko-križevačka županija)

Na položaju ŠČAPOVO, seoskom putu u blizini crkve, na središnjem blago povišenom terenu provedeno je sondiranje

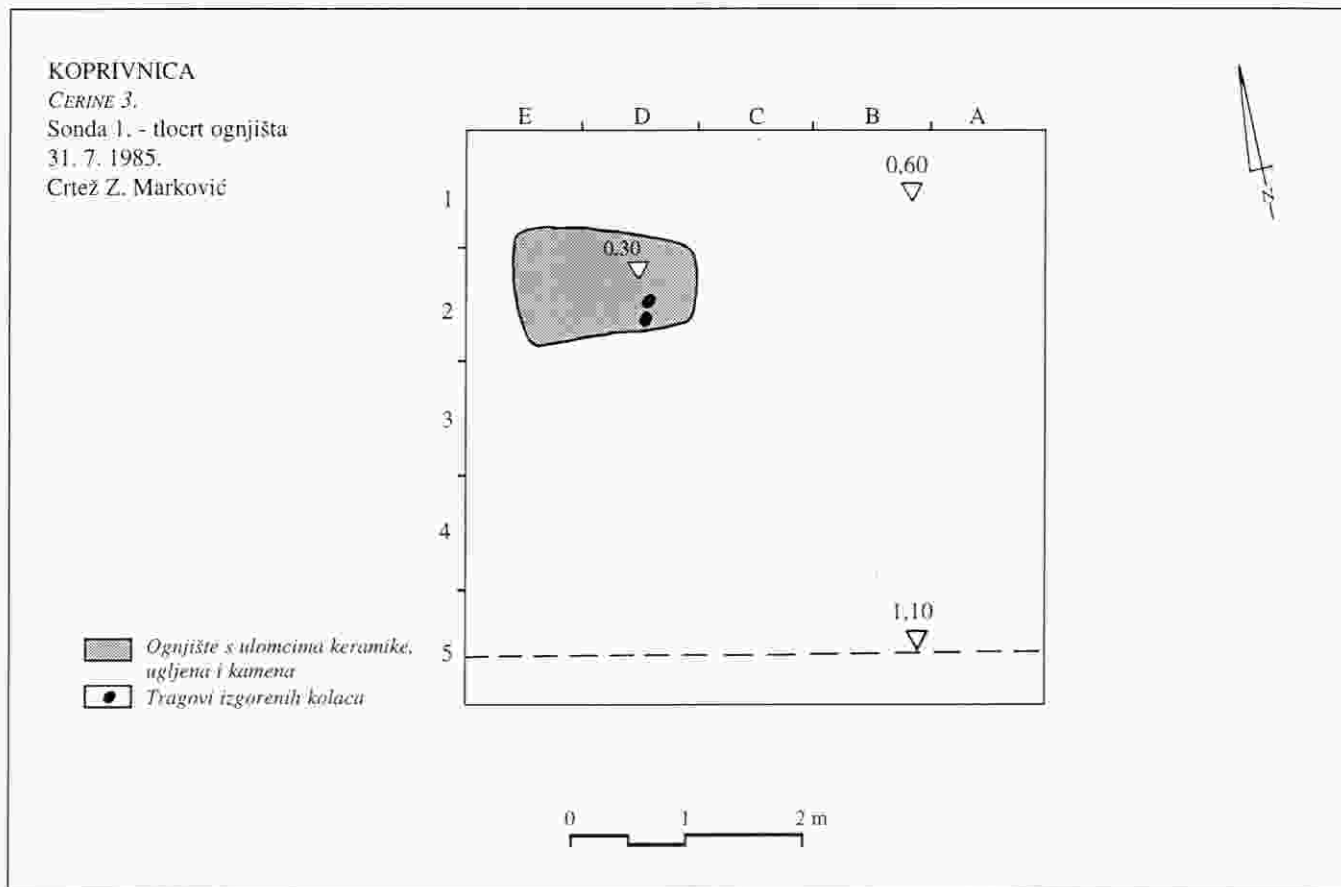
³ Detaljan opis ovog ulomka keramičke posude dan je prilikom objavljivanja rezultata sondažnih iskopavanja na Vratneću u Podravskom zborniku 1998./1999., ali je obilježena fotografija prilikom tiska izostala kao i plan objekata u sondi 4. (SEKELJ IVANČAN, 1999., 187., Tloert 1.: 191., ulomak br. 10. sl. 1. i 2.), te ih ovdje prilažem uz opis lokaliteta Peteranec, Vratnec 2.

Sl. 7. a) Ulomak trbuha posude pronađen prilikom istraživanja ognjišta 1997. godine na lokalitetu PETERANEC, VRATNEC 2. - unutarnja strana stijenke posude (snimila TAJANA SEKELJ IVANČAN)

Abb. 7.a Fragment eines Gefäßbauchs, gefunden bei der Erforschung des Herdes 1997 an der Lokalität PETRANEC, VRATNEC 2. - Innenseite der Gefäßwand (Foto: TAJANA SEKELJ IVANČAN)

od 15. do 22. rujna 1975. Otvorena je sonda veličine 12,5x3 m u smjeru sjever-jug. Pronađeni su gusto poredani grobovi, na dubini 0,60 m od površine zemlje, te stariji grobovi ispod njih. Izvan grobova pronađeno je dosta razbacanih ulomaka keramike, a naročito uokolo groba 36., gdje je ustanovljena prisutnost veće količine gara i kamenja te su voditelji arheoloških radova zaključili da se "daje naslutiti postojanje ognjišta u koje je pokojnik kasnije ukopan" (ŠMAJER, KOLAR, 1975., 130.-133.). Sustavna arheološka iskopavanja provedena su i 1979. g. pod vodstvom Sonje Kolar iz GMK i Marije Šmalcelj iz AZFFZ, kojom prilikom je uz bjelobrdske i kasnosrednjovjekovne grobove također pronađena veća količina srednjovjekovne keramike (REGISTAR, 1997., 154.-155., lok. br. 506). Detaljnija obrada pronađene građe kao i oblik pretpostavljenog ognjišta i okolnih nalaza je izostala.

Sl. 3. Tlocrt sonde 1. s označenim dubinama iskopa te položajem i oblikom ognjišta na lokalitetu KOPRIVNICA, CERINE 3., istraženom tijekom 1985. godine (tehnički uredila VLASTA ŽINIĆ JUSTIĆ)

Abb. 3 Grundriß der Sonde 1 mit markierten Ausgrabungstiefen und der Lage und Form des Herdes an der Lokalität KOPRIVNICA, CERINE 3., erforscht im Laufe des Jahres 1985 (technisch gestaltet von VLASTA ŽINIĆ JUSTIĆ)

4. KOPRIVNICA

(općina Koprivnica; Koprivničko-križevačka županija)

4. a) GREDE I.

Sjeverno od Novigrada Podravskog, smješteno je selo Delovi⁴. Položaj GREDE I. nalazi se sjeverno od Delova, istočno uz cestu prema Hlebinama, uz potok Smrdešinac. Predstavlja dominantan izduženi brijeg uz potok iznad plodne ravnice. Zaštitna iskopavanja lokaliteta, ugroženog radi gradnje farme, provedena su od siječnja do travnja 1982. g. pod vodstvom dr. sc. Zorka Markovića iz GMK, kada je istražena površina od 300 m² (MARKOVIĆ, 1982., 12.-13.; MARKOVIĆ, 1983., 21.). Ukupno je registrirano 49 objekata

(jame, ognjišta, kuća, kovačnica) iz razdoblja od vremena kasnog brončanog doba do kasnog srednjeg vijeka. Jame 6., 15., 22., 36. datirane su u ranija razdoblja srednjega vijeka, dok je 25 objekata datirano u razvijeni i kasni srednji vijek. Objekt 38. predstavlja ostatak plitko ukopane nadzemne kuće s dvije prostorije, koja se nalazila ispod brijega u južnoj ravni. Kuća je približno pravokutnog tlocrta, u sredini nešto šira (3,30 m), na krajevima uža (2,80 m), duga blizu 9 m, ukopana 0,20-0,50 m. Uz rubove je pronađeno malo sljunka. U sjeveroistočnom dijelu imala je nešto dublje ukopano pepelište, na 0,40 m, a mjestimično je bio vidljiv i sivi naboj poda. Objekt je prema nalazima datiran u kasni srednji vijek (MARKOVIĆ, 1984., 301.-302., sl. 5., T. 10., 3-9). Registrirana su i dva ognjišta, bez točnijih podataka o obliku i nalazima u njima i oko njih (MARKOVIĆ, 1984., 295.-319.; MARKOVIĆ, 1985, a, 39.-42.; REGISTAR, 1990., 107.-108., lok. br. 364; REGISTAR, 1997., 149.-150., lok. br. 483).

4. b) CERINE 3.

Sjeverno od Koprivnice, a istočno uz cestu za Đelekovec, uz potoke Segovinu i Bikeš nalazi se kompleks lokaliteta različitih katastarskih imena, koji su u arheološkoj literaturi obuhvaćeni imenom CERINE. Rekognosciranjem provedenim tijekom 1983. i 1984. g. ustanovljeno je da su lokaliteti povezani, a nalaze se na niskim pješćanim dinama, na kojima su

⁴ U blizini sela Delovi nalazi se dominantan brežuljak Grede, i dva prostorno povezana lokaliteta: KELJAČE, jugoistočno od GREDE I. i istočno od GREDE VII. (REGISTAR, 1990., 136., lok. br. 519; REGISTAR, 1997., 151., lok. br. 490) i POLJANE, neznatno uzdignuti teren (5 km istočno od GREDE I. (REGISTAR, 1990., 108., 136.-137., lok. br. 366, 520.-521.). Prve površinske nalaze s tih položaja prikupila je Sonja Kolar, kustos-arheolog u MGK tijekom rekognosciranja 1973. g., na temelju kojih je organizirano zaštitno iskopavanje 1974.g., kada je istražena površina od 70 m², te 1983. g. s istraženom površinom od 110 m² (MARKOVIĆ, 1980., 328.). Ustanovljeno je postojanje prapovijesnog i srednjovjekovnog naselja. Lokalitet KELJAČE danas se više ne može precizno ubicirati i razlučiti od POLJANA I., jer je teren izmijenjen dubokim oranjem i kopanjem kanala (MARKOVIĆ, 1994., 113.)

po površini pronađeni brojni prapovijesni i srednjovjekovni nalazi. Na jednoj od pješćanih dina nazvanoj CERINE 3. provedeno je 1984. g. pokusno arheološko iskopavanje i istraženo 10 m². Sustavna arheološka iskopavanja koje je provodio GMK pod vodstvom dr. sc. Zorka Markovića, nastavljena su i 1985. g., prilikom kojih je otvoreno 5 sondi veličine 5x5 m i istražena ukupna površina od 135 m². Sonde su bile smještene u smjeru sjever-jug, a srednjovjekovni nalazi pronađeni su u sondi I. na dubini 0,30 m, gdje je ustanovljeno "tvrdo nabijeno i djelomično goreno ognjište" (sl. 3.) koje nije bilo uništeno plugom zbog tvrdog kamena te nabijene zemlje i keramičkih ulomaka. Uokolo ognjišta također je pronađeno mnoštvo srednjovjekovnih ulomaka keramike do dubine 0,80 m, datirane u 9. i 10. stoljeće (MARKOVIĆ, 1986., 154., T. 1. 1-6; MARKOVIĆ, 1986. a, 54.). U sondama IV. i V., kao i na ostalim dijelovima lokaliteta, srednjovjekovni su se nalazi u gornjim slojevima do 0,40 m miješali s prapovijesnima. (MARKOVIĆ, 1985., 34.; MARKOVIĆ, 1986., 152.-160., sl. 2.; REGISTAR, 1990., 116., lok. br. 407; MARKOVIĆ, 1994., 114., T. 8., 1. 7. 8; REGISTAR, 1997., 167.-168., lok. br. 572).

4. c) CERINE 6., KLISA

Nedaleko tog položaja, sjeverozapadno od Cerina 3., re-kognosciranjem su 1985. g. otkriveni "tragovi sedam jama i ognjišta poredanih u polukrug, s nalazima koji pripadaju ranome starohrvatskome srednjem vijeku", na položaju Cerine 6. ili "Klisa" (REGISTAR, 1990., 117.; MARKOVIĆ, 1994., 114.). Oblici tih jama i ognjišta kao i pronađeni nalazi nisu do sada detaljnije objavljivani ni datirani.

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj još su evidentirani tragovi srednjovjekovnih ognjišta, koja su se prilikom objavljivanja samo spomenula, na sljedećima lokalitetima:

5. DRLJANOVAC

(općina Nova Rača; Bjelovarsko-bilogorska županija)

SREDNJE POLJE

Na lokalitetu DRLJANOVAC - zemlja Slatković ili "Srednje polje" spominje se da je 1984. godine otkriveno ognjište sa srednjovjekovnom nasebinskom keramikom, u neposrednoj blizini vinkovačke nekropole, ali se ne navode točniji podaci o njegovu obliku kao ni opis pokretne građe (MEDAR, 1986., 37.).

6. DVORIŠĆE kraj TURČIŠĆA

(općina Domašinec; Međimurska županija)

GRADIŠĆE, MOČVARE 2., POPOVSKI DVOR, POTONULA CRKVA, SELSKO

Gradišće u Dvorišću kraj Turčišća je nizinsko pravilno oblikovano kružno gradište, okruženo dvostrukim zemljanim nasipom, smješteno na sutoku starog korita rječice Trnave i Crnog potoka. Potkraj listopada 1984. g. MMČ orga-

nizirao je pokusna sondažna arheološka istraživanja pod vodstvom dr. sc. Željka Tomičića, kada su istražene tri sonde ukupne površine 30 m². Od ostataka nepokretnih nalaza evidentiran je kućni maz od ispečene gline s jasno vidljivim ošcima pruča, dijelovi podova i bočnih stijenki nastamba, koji svi ukazuju na postojanje stambenih objekata na gradištu. U sondama su otkrivena i tri kružna ognjišta i jasno uočljivi tragovi gara kao rezultata gorenja. Tipološkom valorizacijom pokretnih nalaza, većinom glinenih posuda ukrašenih vodoravnim valovnicama ili sitnim kvadratnim ubodima, te metalnih nalaza, utvrđeno je da je život na ovom lokalitetu trajao od kraja 11. do prijelaza iz 13. u 14. stoljeće (TOMIČIĆ, 1984., 63.-64.; TOMIČIĆ-VIDOVIĆ, 1985., 14.-15.).

U Slavoniji je također na nekoliko mjesta prilikom iskopavanja evidentirano srednjovjekovno ognjište ili tragovi koji su ukazivali na njegovo postojanje i to na lokalitetima:

7. KOŠKA

(općina Koška; Osječko-baranjska županija)

PJESKANA I.

Lokalitet *PJESKANA I.* smješten je na pašnjaku "Lipanji", sjeverno od (novo) prokopanog kanala. Otkrio ga je Mato Sarta prilikom obilaska terena oko Koške. Krajem travnja i u svibnju 1974. g. Zorko Marković, tadašnji student arheologije, obišao je to područje za Zavičajni muzej u Našicama, radi utvrđivanja arheološke topografije toga kraja. Ispod recentnog sloja nalazio se relativno tanak vidljivi kulturni sloj, 0,40 m, koji se protezao u dužinu blizu 3 m. Kulturni se sloj vidio i u profilu napuštenog pjeskokopa na južnom početku pašnjaka. Na površini je pronađeno i nekoliko polukuglastih komada pa je zaključeno da je na ovom lokalitetu postojalo i ognjište (MARKOVIĆ, 1975., 60., 61., T. XVIII. 1; MARKOVIĆ, 1979., 26.-27.). U stalnoj postavi Zavičajnog muzeja u Našicama izložena je ova građa (5 ulomaka keramike) s datacijom 9. i 10. stoljeće.

8. ĐAKOVO

(grad Đakovo; Osječko-baranjska županija)

ŽUPNA CRKVA SVIH SVETIH

U središtu Đakova iza današnje župne crkve Svih svetih, na prostoru planiranom za izgradnju poslovnog centra, otkriveno je u proljeće 1995. g. srednjovjekovno groblje. Tijekom prve godine zaštitnih istraživanja otkriveno je 346 grobova na površini približno 1800 m². Osim grobova na istom je mjestu pronađen veći broj jednostavnih jama, lončarskih jama i vatrišta s ulomcima srednjovjekovne keramike. Uz sjeverni rub iskopa pronađene su plitko ukopane kuće koje su prema prvim pretpostavkama upućivale na postojanje rubnog srednjovjekovnog naselja (FILIPEC, 1995., 56.-57.). Druga faza zaštitnih istraživanja provedena je tijekom lipnja i srpnja 1996. g., kada su iskopana 94 groba na površini 170 m². Uz grobove, ponovno je otkriveno više srednjovje-

kovnih objekata, jama, vatrišta i drugih elemenata koji ukazuju na postojanje rubnog naselja sjeverno od groblja (FILIPEC, 1996., 193.). Treća kampanja provedena je tijekom srpnja i kolovoza 1997. g., kada su otkopane tri sonde ukupne površine 120 m², a istraženo 35 grobova. Otkriveno je više kasnosrednjovjekovnih jama, kojima su grobovi djelomično bili oštećeni, zapunjenih ulomcima keramike, željeznih predmeta, kućnog lijepa i šljake. Osim ovakvih primjera, ustanovljeno je da su neki pokojnici bili položeni iznad pronađenih jama, kakav je slučaj groba br. 347. U sondama 1. i 2. utvrđeno je da se srednjovjekovni grobovi ukopavaju iz srednjovjekovnog humusnog sloja u kojem su se nalazili sitni ulomci keramike i lijepa, čime su zasipi grobnih raka bili zapunjeni (FILIPEC, 1997., 239.-242.). Uz obilje iskopane građe s naseobinskim karakteristikama, pretpostavlja se postojanje naselja u kojem je živjelo stanovništvo ukopavano u pronađenim grobovima datiranim od sredine 11. stoljeća i dalje. Oblike i ostale značajke tih jama, objekata i vatrišta obrađuje, uz grobne cjeline, voditelj iskopavanja K. Filipec, a rezultati iskopavanja do sada nisu detaljnije objavljivani.

9. DONJI MIHOLJAC

(općina Donji Miholjac; Osječko-baranjska županija)

JANJEVCI

Prema neobjavljenoj dokumentaciji MSO, tijekom 1971. g. M. Bulat i K. Minichreiter obilazili su područje Donjeg Miholjca i na položaju Janjevaca koji čine tri blaga humka (Borik I. - treća humka od raskršća puta za Osijek), te blizu 15 m južno od ruba strme obale ribnjaka evidentirali srednjovjekovno ognjište. U pepelu je pronađen glineni pehar i fragmentirani grubi srednjovjekovni lonac s valovnicom, dok su na prvom humku pronađeni ulomci kućnog lijepa. Detaljniji opis oblika ognjišta te crteži i objava ove građe nisu prezentirani, tako da se nalaze ne može opredijeliti u određeno razdoblje (prema neobjavljenoj dokumentaciji MSO, M. Bulat, listopada 1971. g. te prema "Izveštaju sa službenog putovanja 11. i 12. 10. 1971. g. u Donji Miholjac, Sveti Đurađ i Podravske Podgajce", od 13. listopada 1971. g., RZZSK Osijek, Kornelije Minichreiter).

10. DONJI ANDRIJEVCI

(općina Donji Andrijeveci; Brodsko-posavska županija)

DUŽICA

U okolici sela Donji Andrijeveci na položaju Dužica, južno od ceste SlavonSKI Brod-Đakovo-Osijek, smješten je u ravnici na površini 400x250 m rimski i srednjovjekovni lokalitet. Prvi površinski nalazi potječu iz 1982. g., a tijekom 1984. g. organizirano je manje pokusno i zaštitno iskopavanje, kada su istražene tri sonde veličine 5x5 m. U sondi A pronađen je srednjovjekovni bunar u kojem je bilo više ulomaka i cijelih lonaca datiranih u 14. stoljeće. U sondi B, na udaljenosti 2 m istočno od tog bunara, na dubini 0,40 m pronađeno je ognjište promjera 0,70 m u kojem su otkriveni ulomci sred-

njojvjekovnih posuda. Osim ognjišta, u istočnom dijelu sonde registriran je rub jedne jame koja se proširivala izvan iskopa sonde. Vidljivih tragova srednjovjekovnih objekata nije bilo, a osim srednjovjekovne keramike datirane u 14. stoljeće, pronađeni su: željezni nož, kamena sjekira i donji dio žrnja. Stoga se pretpostavlja da je objekt postojao, ali je vjerojatno oranjem uništen (SALAJIĆ, 1993., 86.-87., sl. 7.-10.).

11. BOŠNJACI kraj ŽUPANJE

(općina Bošnjaci, Vukovarsko-srijemska županija)

VIRGRAD

Virgrad je smješten na poluotočiću, 7-8 km udaljen od Save, sjeveroistočno od sela Bošnjaci, uz desnu obalu potoka (bare) Virovi. Gradište je veličine 100-120 m u promjeru, kružnog oblika s dva opkopa na istočnoj, južnoj i zapadnoj strani. Sustavna zaštitna arheološka istraživanja provedena su tijekom kolovoza 1970. g. pod vodstvom K. Minichreiter (RZZSK Osijek), sustavom sondi od 5x5 m postavljenih smjerom S-J (sl. 8.). Na središnjem povišenju, ispod sloja sive prašinaste gline u sondi A na dubini 1 m ispod razine terena evidentiran je vrlo tanak sloj crveno zapečene zemlje. Na toj razini, zaključeno je da je pronađeno ognjište veličine 1x1 m četverokutnog oblika od nabijene ilovače, (sl. 8. a) (MINICHREITER, 1971., 8.). Uz sjeverni rub ognjišta bilo je formirano malo udubljenje poput žlijeba, ispunjeno pepelom koji je bio odgrtan i skupljan na toj strani. Podnica ognjišta bila je napravljena od nabijene ilovače i premazana slojem 1-2 cm koji je bio spaljivanjem očvrstnuo i poprimio svjetliju boju. Ispod ovog sloja nalazilo se još tri sloja (najgornji debljine 10 cm, a druga dva 5 cm) ciglastocrvenkaste boje, a između njih su premazi svijetlosive pečene gline. Ognjište je, kako zaključuje voditeljica istraživanja i autorica opisa, bilo tri puta obnavljano i premazivano slojem debljine 1-2 cm, što ukazuje na njegovu dužu uporabu. Na sjeverozapadnom i jugozapadnom uglu ognjišta nalazio se jedan kružno formiran sloj promjera 10 cm, ciglasto pečene gline. Oko ognjišta pronađeni su ulomci keramike datirane od 13. do 15. stoljeća i ostaci polomljenih kostiju životinja. Ispod ovog sloja crveno pečene zemlje nalazio se vrlo tanak sloj izrazito žute, nabijene gline bez ostataka materijalne kulture (MINICHREITER, 1970., 173.-176., T. LIV.; MINICHREITER, 1971., 1.-47., T. I.-18., Prilozi)⁵.

Prema dosadašnjim opisima arheoloških nalaza koji upućuju na postojanje ognjišta i naseobinski karakter nekog nalazišta, uočava se da su tragovi postojanja nepokretnih arheoloških nalaza - ognjišta na području sjeverne Hrvatske sporadični (karta 2.). To je rezultat relativno malog opsega provedenih sustavnih iskopavanja na naseljima, ali i činjenice da se srednjovjekovni sloj u većini slučajeva nalazio odmah ispod humusnog sloja i teško se može registrirati. Nadalje, ukoliko se naselje u kojem je registrirano ognjište na-

⁵ Najsrdačnije zahvaljujem dr. sc. Korneliji Minichreiter na ustupanju dokumentacije i neobjavljenih podataka prikupljenih tijekom zaštitnih arheoloških iskopavanja na gradištu Županja - Virgrad

lazi na zemljištima koja se obrađuju, izložena su polaganom nehötičnom uništavanju te su i zbog tih okolnosti nepokretni nalazi, kao npr. ognjišta, često slabo očuvana ili uništena. Takav je slučaj pronalazak tragova koji su ukazivali na ognjište na lokalitetu KOŠKA na položaju *PJESKANA 1.*, te se sondiranjem nije došlo do detaljnijih podataka pa mu je oblik ostao nepoznat, kao i onih tragova jama i ognjišta na položaju *Cerine 6.*, *Klisa* kraj Koprivnice. Na nekim od naselja otvorenog tipa provedena su i veća iskopavanja prilikom kojih se došlo i do više podataka. Tako valja spomenuti lokalitet KOPRIVNICA *Delovi-Grede 1.* i objekt 38 koji predstavlja ostatak plitko ukopane nadzemne kuće s dvije prostorije, koja se nalazila ispod brijege u južnoj ravnici. Kuća je približno pravokutnog tlocrta, u sredini nešto šira (3,30 m), na krajevima uža (2,80 m), duga blizu 9 m, ukopana 0,20-0,50 m. Uz rubove je pronađeno nešto šljunka. U sjeveroistočnom dijelu imala je malo dublje ukopano pepelište, na 0,40 m, a mjestimično je bio vidljiv i sivi naboj poda. Objekt je prema nalazima datiran u kasni srednji vijek, a prilikom objave rezultata iskopavanja spomenuto je i da su registrirana dva ognjišta⁶. U okolici KOPRIVNICE, ali na položaju *CERINE 3.*, također u naselju otvorenog tipa evidentirano je postojanje ognjišta uokolo kojeg je bilo mnoštvo ulomaka srednjovjekovne keramike, a pretpostavlja se da se ognjište nalazilo izvan objekta (sl. 3.). U novijim istraživanjima lokaliteta PETERANEC, *VRATNEC 2.*, ustanovljeno je postojanje objekta⁷, od kojih je istočni dio imao ognjište ovalnog oblika (sl. 2.), a samo nalazište može se opredijeliti u isti tip otvorenog naselja kao i lokalitet Donji Andrijevići. Svi ti nalazi ognjišta potječu iz veoma plitkog sloja na obradivim površinama. Na ovom mjestu valja spomenuti i ognjište iz Borovljana iako je pronađeno slučajno i na mjestu koje nije tipično naselje otvorenog tipa. Nalazište je smješteno u ravnici uz potok, ali jugoistočno i sjeverozapadno od te nizine uzdižu se veći brežuljci.

Drugu skupinu nalazišta naseobinskog karaktera na kojima su evidentirana ognjišta čine ona koja se nalaze uz groblje. To su lokaliteti Đakovo s tragovima više vatrišta i nalazima keramike sjeverno od groblja, *Delekovec-Šćapovo* s naslućenim ognjištem uz grob br. 36 i Donji Miholjac s evidentiranim ognjištem i nalazima keramike na jednom od humaka Janjevci. Jesu li tragovi ognjišta s nalazima keramike na ovim lokalitetima istodobni s ukopima u starije grobove ili su iz mlađeg razdoblja iz kojeg također postoje grobovi koji su presložili starije ukope, nije moguće odrediti na temelju raspoloživih podataka.

Kao treći tip naselja s nalazima srednjovjekovnih ognjišta mogu se izdvojiti gradišta i to ona na kojima su arheološkim iskopavanjima otkriveni ti nepokretni nalazi. To su gradište u Međimurju Dvorišće kraj Turčišća s tragovima triju kružnih ognjišta te gradište Županja - Virgrad s iskopanim četverokutnim ognjištem.

Nedovoljno je podataka za opredjeljivanje nalazišta određenom tipu naselja iz tragova ognjišta na lokalitetu Drljanovac.

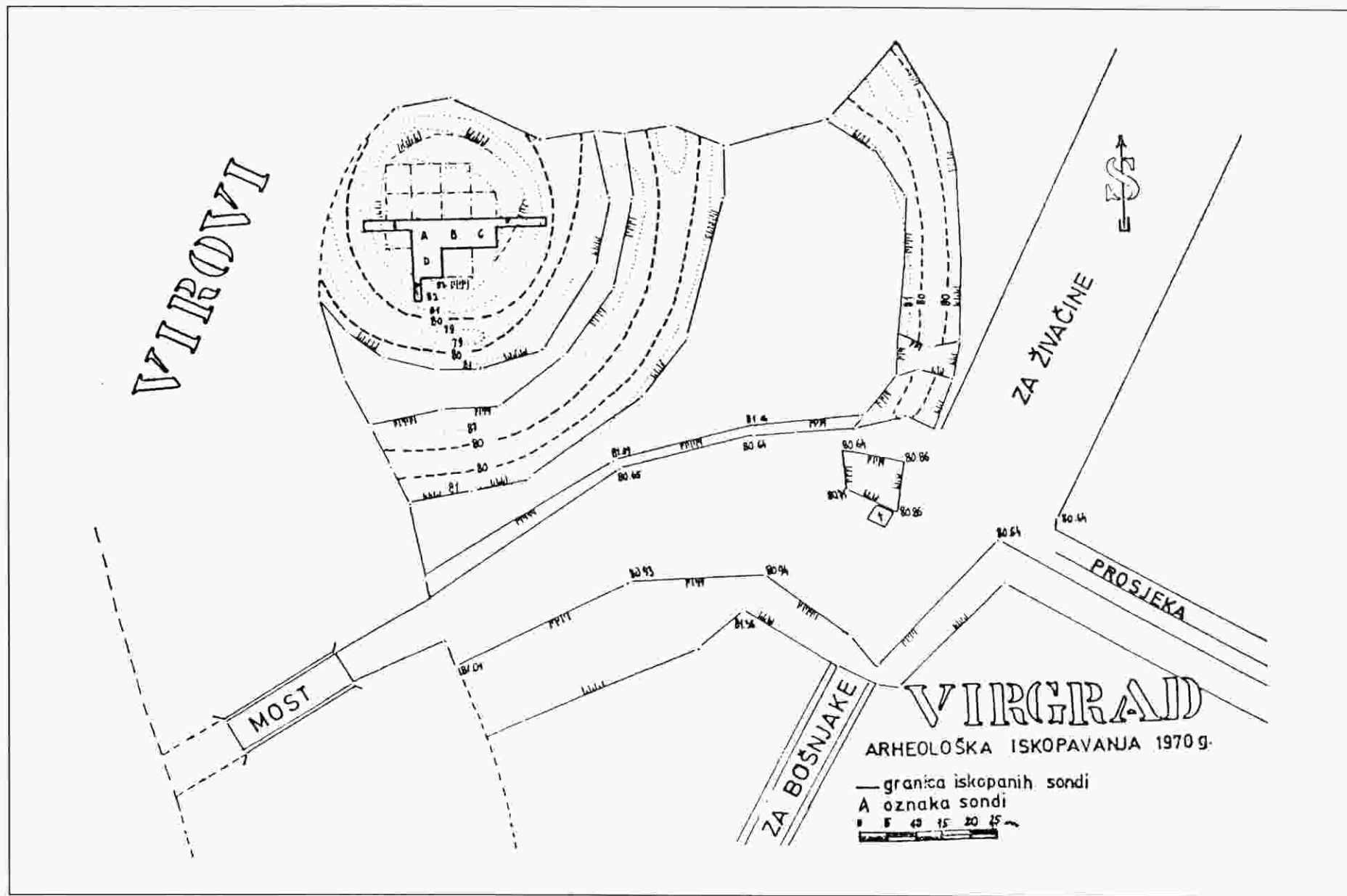
Iz svega se može uočiti, koliko je to zbog sporadičnosti nalaza moguće, da se bez obzira na određeni tip naselja - otvoreno naselje, naselje smješteno uz groblje ili gradište - ondje pojavljuju tragovi ognjišta.

S obzirom na sam oblik, namjenu i smještaj ognjišta unutar naselja, također se zbog male količine iskopavanja, ali i malo podataka danih prilikom objavljivanja istraženih nalaza, teško može nešto zaključiti. Djelomična očuvanost ognjišta iz Borovljana u vidu zapečene zemlje sedlastog presjeka, također ukazuje na njegov ovalni oblik. Kako nisu pronađeni nikakvi drugi materijalni ostaci, može se zaključiti da se ognjište nalazilo izvan objekta. Kao primjeri ognjišta ovalne ili elipsoidne osnove, koja su bila smještena izvan objekata u naselju, mogu se navesti ona s područja Bosne i Hercegovine. Na položaju Gradine u Ostojičevu kod Bijeljine, provedena su sustavna iskopavanja 1970.-1971. i 1973.-1974. g., kada je pronađeno naselje od koga su očuvani obrisi jame elipsoidnog oblika i duboko ukopana zemunica te u sondi C očuvano ognjište. Ono je bilo elipsoidnog oblika od crvenopečene zemlje, orijentirano u pravcu sjever-jug, ovalnog dna dužine 0,75 m i širine 0,43 m ispunjeno pepelom. Oko ognjišta, u trokutu, pronađeni su tragovi greda koje su služile kao nosači krovne konstrukcije i jedna elipsoidna otpadna jama. Iako je pronađeno mnoštvo srednjovjekovne keramike i pokretnog materijala, naselje nije kronološki određeno (MILETIĆ, 1966., 395.; PERIĆ, 1971., 90.-91.; PERIĆ, 1973., 88.-89.). Na lokalitetu Ribnica kod Donjeg Milanovca u Podunavlju prilikom iskopavanja provedenih od 1968. do 1971. godine otkriveno je naselje s grobljem i crkvom koje se datira od 11. do 14. stoljeća. Otkriveni su dijelovi naseobinskih objekata - poluzemunica četverokutne osnove s podovima od čvrsto nabijene zemlje koja je mjestimično crveno zapečena. Između objekata datiranih u kraj 11. stoljeća nalazila su se ognjišta na otvorenom (MINIĆ, 1982.-1983., 259.-263.). Na lokalitetu Buljino gnezdo u Popovici kod Negotina, također u srpskom Podunavlju, utvrđeno je postojanje srednjovjekovnog naselja s nekoliko stambenih objekata, datiranih od kraja 11. do kraja 12. stoljeća. Dvije kuće su dobro očuvane s pećima, dok je kuća br. 4, slabije očuvana, a imala je dvostruki pod. U toj je kući na prvom podu pronađeno ognjište od nabijene čiste gline, bez ostataka zidova ili kalote, pa se pretpostavlja da je to bilo otvoreno ognjište koje se nalazilo na razini poda (ŽERAVICA, ŽERAVICA, 1979., 203.).

Ognjište s lokaliteta KOPRIVNICA, *CERINE 3.* je od tvrdo nabijene i djelomično pečene zemlje, s nešto kamena i tragovima dva drvena kolca. Ognjište je konstruirano djelomično od kamena i djelomično od gline, a nalazilo se izvan objekta, što se može zaključiti po tome da nisu pronađeni nikakvi tragovi nastambe već samo mnoštvo ulomaka keramike unaokolo. Pronađena keramika uz ognjište u Cerinama može se opredijeliti u doba kraja 9. i u 10. stoljeću, a najkasnije do prve polovine 11. stoljeća (MARKOVIĆ, 1986., 154., T. 1., 1-6; MARKOVIĆ, 1986. a, 54.). Ognjišta su djelomično ili u potpunosti izrađena od kamena, s blagom pravokutnom ili trapezoidnom osnovom, kakav je i primjer ognjišta iz Cerina. Takva ognjišta uobičajena su u slavenskim naseljima

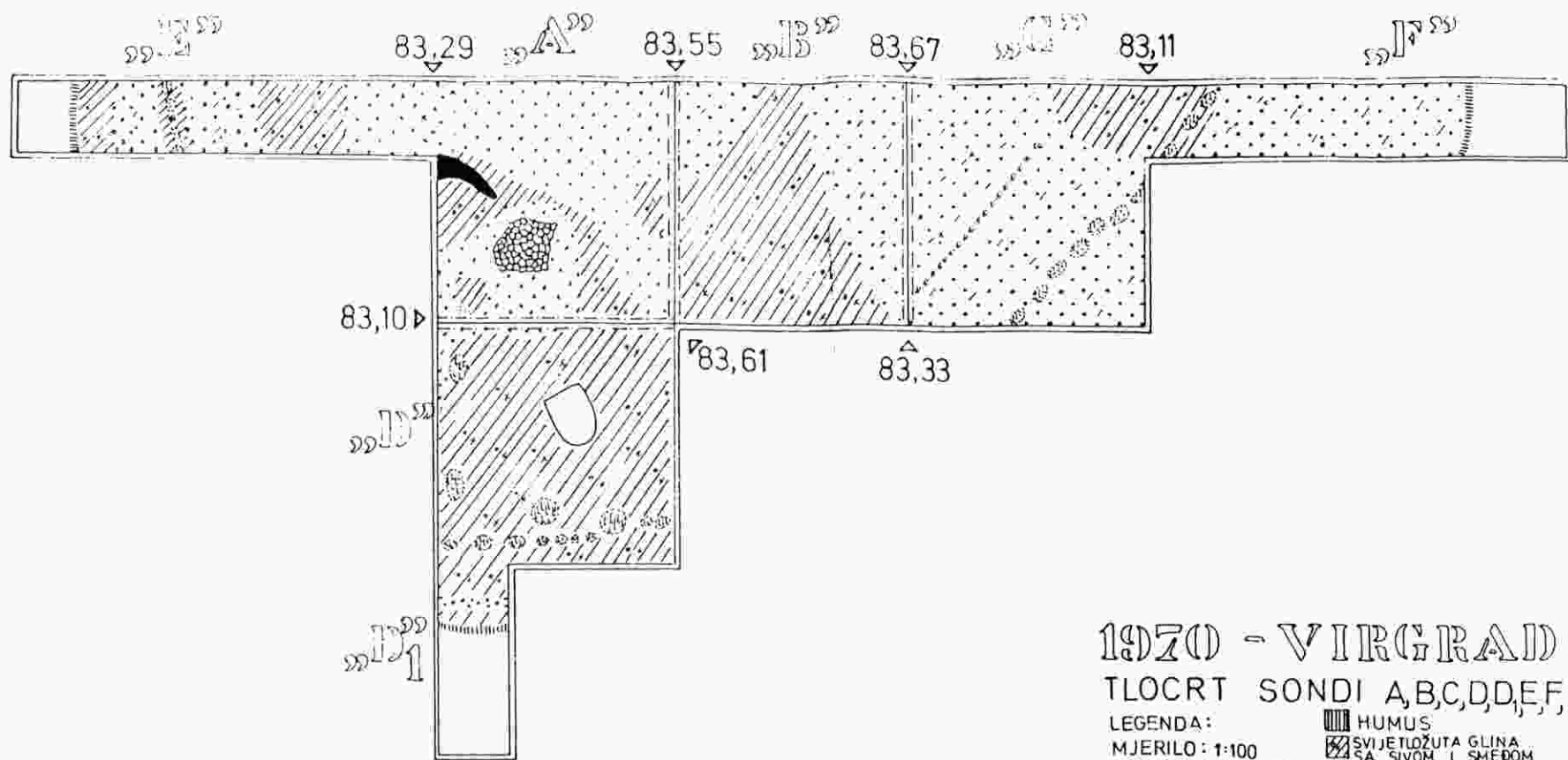
⁶ Ovom prilikom korišteni su objavljeni pismeni podaci s istraživanja tog lokaliteta, dok uvid u kompletnu dokumentaciju nije bio moguć.

⁷ Zbog oštećenja nastalog plugom između istočnog i zapadnog pretpostavljenog objekta, nije moguće sa sigurnošću utvrditi jesu li bila dva odvojena ili jedan povezan objekt.

Sl. 8. Srednjovjekovno gradište Virgrad - situacijski plan (prema MINICHREITER: 1970., T. LIV., sl. 2.)

Abb. 8. Die mittelalterliche Wallburg Virgrad - Lageplan (nach MINICHREITER 1970; T. LIV, Abb. 2)

1970 - VIRGRAD TLOCRT SONDI A,B,C,D,E,F

LEGENDA:

MJERILO: 1:100

IZRADILA: Kornelija

Minichreiter

PLANO TEKA br. 669

crtež br. 28

OSTACI DRVENOG

KOLJA

JAMA

GRANICA

KONTROLNIH PROFILA

GRANICE ISKOPANIH

SONDI 1970.

OZNAKA SONDE

HUMUS

SVIJETLOŽUTA GLINA

SA SIVOM I SMEDOM

SIVA GLINA SA ŽUTOM I

SMEDOM

SMEDA GLINA

CRNI HUMUS BARE

OGNJIŠTE

SIVA GLINA

PEČENA ZEMLJA

Sl. 8. a) Tlocrt iskapanih sondi na lokalitetu Virgrad kraj Županje (prema MINICHREITER, 1971.)

Abb. 8.a Grundriß nach den Sondierungsgrabungen an der Lokalität Virgrad bei Županje (nach MINICHREITER 1971.)

Slovačke* (tip otvorenih naselja: Nitriansky Hrádok iz druge polovine 9. stoljeća i Bešeňov iz druge polovine 10. stoljeća (BIALEKOVÁ, 1959., 440., sl. 1.), ali su većinom smještene unutar objekta tj. u sjeveroistočnom uglu kvadratne prostora, dok je ulaz bio na južnoj strani (BIALEKOVÁ, 1958., 390., sl. 2.-5.; 398., sl. 13., 14.). Preko tih objekata bile su izgrađene kasnosrednjovjekovne kuće većih dimenzija s ognjištem na južnoj strani objekta. Ognjišta djelomično ili u cijelosti izrađena od kamena susreću se i na lokalitetu Orašje kod Dubrave u srpskom Podunavlju, gdje su u ruševinama antičke utvrde otkrivena ognjišta s pepelom na podovima kasnoantičkih građevina. Otkrivena je i jedna kuća s podom od čvrsto nabijene crvene zemlje, s ognjištem nepravilnog oblika ograđenim lomljenim kamenjem. Nakon napuštanja naselja na istom su prostoru izgrađena ognjišta na otvorenom (MANO-ZISI i dr., 1950., 157.-159.). Ognjišta načinjena od lomljenog kamena i obložena blatom evidentirana su i u kućama u naselju u Makedoniji iz sredine 12. stoljeća. Naime, na položaju uokolo crkve Sv. Dimitrija u Prilepu, utvrđeno je postojanje groblja, crkve i naselja iz druge polovine 11. i iz ranog 12. stoljeća s tragovima drvenih pravokutnih kuća, manjih kružnih jama kao i nekoliko otvorenih ognjišta, ali i kuća od lomljenog kamenja i blata koje su imale ognjišta od ograđenog kamenja na podovima tih kuća (BABIĆ, 1972., 125.-126.).

Objekti, ili jedan objekt iz PETERANCA, VRATNEC 2., nije bio ukopan u zdravicu, već je vjerojatno drvena kuća bila napravljena na površini. Iako je spoj između istočne i zapadne strane kulturnog sloja poremećen i ne može se utvrditi jesu li objekti bili povezani, za pretpostaviti je da je to bio jedan objekt, koji je na svojoj istočnoj strani imao manje ognjište ovalne osnove, uobičajene za ognjišta napravljena od pruca i obložena zemljom, kakvo je i ovo, što pokazuju pronađeni ulomci lijepa. Tragovi rupa od kolaca također ukazuju da je ognjište bilo natkriveno drvenom konstrukcijom, a tragovi gara pronađeni duž čitavog objekta, ukazuju da je stradao u požaru, vjerojatno krajem 11. ili početkom 12. stoljeća. Tada se mogu datirati najmlađi primjerci pronađene keramike (SEKELJ IVANČAN, 1999., 193.). Ognjišta unutar stambenog objekta obično su se nalazila uz zid nasuprot ulazu u nastambu, kakvi su slučajevi zabilježeni na više lokaliteta. Na ovom mjestu valja spomenuti srednjovjekovne nastambe iz Dalmacije. Tijekom višegodišnjih arheoloških istraživanja okoliša crkve Sv. Križa u Ninu, provedenih 1968.-1970. i 1997.-1998. godine istražena je površina od 2000 m², gdje su otkriveni ostaci antičke stambene arhitekture. Sa sjeveroistočne strane crkve tu je arhitekturu stanov-

ništvo u srednjem vijeku suhozidnim pregradnjama i dogradnjama adaptiralo u nastambe. U kutovima tih srednjovjekovnih prostorija otkriveni su ostaci ognjišta koja nisu bila karakteristična za antičke kuće, te mnogobrojni ulomci keramike, brončani praporce i dr. Iako prilikom objavljivanja prethodnog priopćenja o tim nalazima nisu dani crteži oblika ognjišta kao ni keramičkih ulomaka, prema nalazu avarskog pojasnog jezičca u preinačenim gradnjama ovaj je sloj datiran u 8. stoljeće (BELOŠEVIĆ, 1999., 78.).

Primjera stambenih objekata s ognjištem u kutu, uz zid najčešće nasuprot ulazu na širem se prostoru izvan Hrvatske može navesti više. Na lokalitetu Najeva (Donjovaroška) ciglana, uz obalu Tamiša, u Pančevu u Banatu, tijekom 1947. g. provedena su iskopavanja zaštitnog karaktera. Tada je utvrđeno postojanje višeslojnog nalazišta koje je imalo i kratkotrajno slavensko naselje nastalo krajem 8. i u 9. stoljeću s dvije nepravilne poluukopane kuće, okružene s dva reda kolaca između kojih je bila nabijena zemlja. Jedna je kuća imala pod od tvrdo nabijene zemlje, dok je u drugoj pod bio izrađen od slomljenih oblutaka iznad kojih je bila nabijena zemlja. Imala je i ognjište položeno uz zid, što je zaključeno prema pronađenim tragovima pepela. Izvan nastambi otkrivena su također dva ognjišta popločena fragmentima keramike, odnosno od pečene zemlje i tri jame za otpatke (MANO-ZISI i dr., 1948., 53.-94.). Na lokalitetu beogradske Tvrđave - zapadno podgrađe tijekom višegodišnjih sustavnih iskopavanja pronađeno je naselje datirano u razdoblje od 9. do početka 11. stoljeća. U naselju je pronađena kuća kvadratne osnove u kojoj se nalazilo ognjište od zapečene zemlje (MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ, 1971., 99.-100.; MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ, 1972., 137.-138.). Prva istraživanja na lokalitetu Trajanov most u Kostolu u srpskom Podunavlju izvršena su 1979. g. kada je utvrđeno da je iznad antičkog sloja postajalo srednjovjekovno naselje datirano u 9. do 10. st. i kasnije naselje iz 13. i 14. stoljeća. Većinom su evidentirane poluukopane kuće četvrtastog ili trapezoidnog oblika u kojima su se nalazile peći, ali u jednoj kući umjesto peći nalazilo se u jugoistočnom kutu ognjište nasuprot ulazu u objekt (GARAŠANIN, VASIĆ, 1980., 23., sl. 28.).

Na ozemlju Bosne i Hercegovine istraživano je najstarije slavensko naselje iz vremena 6. do sredine 9. stoljeća na lokalitetu Kršće u Mušićima kod Višegrada. Tijekom iskopavanja evidentirano je naselje iz doba seobe naroda i slavensko naselje. Naselje je smješteno na terasi uz obalu Drine uz rimske ruševine, oko kojih su otkriveni ostaci ukopanih nastamba ovalnog oblika - zemunica iz doba 5. i 6. stoljeća i druge polovine 6. i 7. stoljeća. Otkopano je nekoliko plitko (0,15-0,20 ili 0,40-0,90 m) ukopanih ovalnih ili kružnih objekata, sa ili bez ognjišta, jedna otpadna kružna jama okružena riječnim oblucima unutar objekta na dubini 0,50 m i jedan pravokutni objekt. Svi su imali pod od nasutog šljunka ili šute, bez tragova rupa od kolaca za krovšte te se zaključilo da su nastambe bile prekrivene prućem u obliku krova (ČREMOŠNIK, 1970., 45.-118.). Drugo naselje su Jazbine u Batkoviću kod Bijeljine, koje se prostire na površini od 10 ha, a datirano je od 7. do 9. stoljeća. Poluukopani objekti ili poluzemunice bile su ovalnog ili kružnog oblika, te s ognjištem, kako zaključuje autorica, izvan (stariji) ili unutar objekta (mlađi) ili peći. Osim poluzemunica otkrivena su i

Primjera iz Slovačke, s obzirom na arheološka istraživanja, može se navesti mnogo. Prema nekim autorima može se zaključiti da ranosrednjovjekovna stambena kultura u Slovačkoj između 5. i 10. stoljeća pokazuje da ognjišta mogu biti ili ograđena kamenjem ili od zapečene gline i to ovalnog, okruglog ili rjeđe kvadratnog tlocrta (ŠALKOVSKÝ, 1993., 65.-74.). Kvadratne kuće su gotovo sve imale ognjišta (ili rjeđe peći s kamenim zidom) ograđena kamenjem ili oplućena, a bila su napravljena neposredno na podu kuće ili su malo povišena. Ovalne ukopane kuće imale su jednostavna ognjišta s kamenjem ili oplatom (ŠALKOVSKÝ, 1993., sl. 4.; 1-4). Prevladavajuća rasprostranjenost ognjišta kao jednostavnog grijanja kuća nasuprot kamenim pećima u Slovačkoj ukazuje da je, kako zaključuje autor članka, to područje pripadalo zapadnim Slavenima (ŠALKOVSKÝ, 1993., sl. 6.)

dvije drvene nadzemne kolibe većih dimenzija na drvenim stupovima. Naselje također ima i mlade objekte (kuća br. 50) (ČREMOŠNIK, 1977., 227.-259.).

Istraživanja u Mađarskoj, na primjeru naselja Eperjes pokazuju da je 45 pretežito kvadratnih avarskih objekata imalo manje grabe s jedne strane i kameno ognjište, a datirani su u drugu polovinu 7. stoljeća. Nasuprot tome, 22 mlada pretežito pravokutna objekta iz arpadovskog vremena imala su kupolaste peći od lijepa unutar kuće ili izvan nje i manji ulazni prostor, a datirani su u 12. i 13. stoljeće (FIEDLER, 1994., 312., sl. 2., 3.). U srednjovjekovnom naselju Altenrömhild-Rotemulde u južnoj Tiringiji istražene su 24 kuće, većinom plitko ukopane (0,20-0,45 m) raznih veličina (približno 9-20 m²), koje su imale kamene peći ili ognjišta u kutu. Naselje je datirano prema pokretnim nalazima u 9./10. stoljeću, te u 11. i 12. stoljeće, dok je nakon toga uslijedilo njegovo napuštanje (TIMPEL, 1995., 129.-189., Abb.11).

Na području Moravske, prilikom istraživanja na lokalitetu Mstěnice otkriveni su objekti koji su bili udubljeni u zemlju 0,30-0,50 m, ponegdje i dublje ukopani ili su bili na zemlji. Četverokutnog su tlocrta s ognjištem ili peći u kutu. Kuće su bile građene od daske i pruća, učvršćene lijepom, i sa sedlastim slamnatim krovom, veličine 12-20 m². Kuće su u Moravskoj do 11. stoljeća bile građene bez nekog organiziranog reda (NEKUDA, 1973., 89., sl. 9.-11.) i sastojale su se od jedne prostorije, prosječne veličine 16-20 m². Zidovi kuća bili su od rešetke premazane lijepom, a u kutu se, kako je već rečeno, nalazila peć ili ognjište.

Razvijeniji oblik stanovanja - tročlana kuća s dvorištem, pojavljuje se Moravskoj u 13. stoljeću (NEKUDA, 1988./1989., 149.-162.), a slična je situacija i u Češkoj gdje su na lokalitetu Krašovice, tijekom 9. stoljeća evidentirane kuće na razini terena s udubljenim prostorima raznih namjena (ognjište, jama za zalihe), kuće iz 10. stoljeća imale su drvenu konstrukciju, a od 13. stoljeća pojavljuju se kuće s više prostorija (HEJNA, 1960., 229.-254.). U Slovačkoj od 13. do 15. stoljeća nastaju kuće s dvije ili, učestalije, s tri prostorije, s tlocrtom u obliku slova L i s peći konstruiranom od kamena, izgrađivane planski (HABOVŠAK, 1988./1989., 179.-186.). U istočnoj Slovačkoj značajku kuća datiranih od 10. do 13. stoljeća predstavlja jedna pravokutna prostorija s ostacima ložišta u obliku kamene peći, kupolaste ili s ostacima ognjišta u kutu objekta, nasuprot ulazu. Ulaz je bio zaštićen manjim zaklonom koji se očitovao u tragovima manjeg poluulegnača (ČAPLOVIĆ, 1987., 8., T. I., 1). S druge strane postoji tip produljene kuće, također iz vremena 10.-13. stoljeća, dok se razvijeniji oblik stanovanja s dvije ili više prostorija može arheološki dokumentirati na području istočne Slovačke tek od početka 14. stoljeća (ČAPLOVIĆ, 1987., 8., T. II., 1-3; 10) - soba za boravljenje s peći nasuprot ulazu, predvorje i spremište koje je po dimenzijama najveće, raspoređeni su u izduženi pravokutnik ili im je tlocrt u obliku slova "L" (SMETANKA, 1994., 117.-138.).

Kod stambenih objekata s više prostorija i ognjištem pronađenih u sjevernoj Hrvatskoj valja spomenuti pepelište u objektu 38 s dvije prostorije na lokalitetu Koprivnica *Grede L.*, koje je također blago ovalne osnove i vjerojatno predstavlja ostatke mjesta koje je zagrijavalo prostoriju u kasnom srednjem vijeku⁹.

Iz toga se može zaključiti da se mogu izdvojiti dva osnovna oblika ognjišta koja su do sada evidentirana u sjevernoj Hrvatskoj i to ona blage pravokutne ili trapezoidne osnove te ona ovalne ili kružne osnove. Naime, nalazi triju kružnih ognjišta koji su pronađeni na gradištu u Međimurju s tragovima zapečene gline, svojim oblikom približavaju se tom tipu ovalnih ognjišta, dok je ognjište od nabijene ilovače, ali ne ovalnog već četverokutnog oblika evidentirano na gradištu kraj Županje. To ukazuje da sam oblik ognjišta ne uvjetuje uvijek i materijal od kojeg je ono izrađeno pa se tako pojavljuje i četverokutno ognjište od nabijene ilovače iako je ovaj oblik uobičajen za ognjišta djelomično ili u potpunosti izrađena od kamena.

Sam smještaj ognjišta unutar objekta ili izvan njega na neki način može ukazivati i o njegovoj namjeni. Navedeni primjeri ognjišta unutar objekta, koja su većinom smještena u kutu ili uz zid nasuprot ulaza kod kuća s jednom prostorijom ili u jednoj od prostorija složenijih kuća, služila su za zagrijavanje prostorije za stanovanje. Nasuprot tome, postoje primjeri ognjišta koja su služila pri obradi, npr. kože ili željeza te u lončarskim radionicama. Takva ognjišta pronađena su na lokalitetu Otok kod Dobrave u Sloveniji, gdje je tijekom 1975. godine istražen kompleksni lokalitet, na kojem je uočeno postojanje radionica za preradu kože, željeza te lončarske radionice iz 10.-12. stoljeća, iznad kojih je bila izgrađena predromanička crkva Sv. Miklavža s dvije faze gradnje¹⁰ (ŠRIBAR, STARE, 1978., 49.-70., sl. 5., 6., 7.). Na području sjeverno od crkve nalazio se kanal s ognjištem na sredini, koji se nastavljao i ispod temelja. To je ognjište bilo vjerojatno tri puta obnavljano. Unutar zidova crkve, također je evidentirano nekoliko ognjišta s ovalnim udubljenjima i bolje utabanom tamnijom zemljom, koji su vjerojatno predstavljali prilaz većim ognjištima. Zapadno od pravokutnog prezbiterija crkve pa sve do ugla polukružne apside pružala se jama za štavljenje kože, koja se sastojala od jednog manjeg i jednog većeg kružnog udubljenja. Osim ognjišta u funkciji prerade kože pronađena su i ona unutar objekata za stanovanje. Najstarijem horizontu naselja pripadaju objekti ukopani u zemlju, datirani u 10. i 11. stoljeće (ŠRIBAR, STARE, 1981., sl. 21.). Jedan takav veći objekt imao je u sjevernom dijelu ograđeno ognjište, ostatke rupa od kolaca za kroviste te manju ovalnu jamu, smještenu južnije od samog objekta za koju se pretpostavlja da je služila kao ostava. Iznad ovog sloja nalazio se sloj s drvenim kućama iz 11. i 12. stoljeća, s ostacima drvenih kolaca zabijenih u zemlju od kojih je objekt iz 12. stoljeća dimenzija 4,5x3,4 m, uz sjeverni zid imao veliko pravokutno ognjište 0,9x0,9x0,7 m. dok su

⁹ Slično je bila zagrijavana poluzemunica pronađena tijekom 1981. g. na lokalitetu Boljevci kod Zemuna u Srijemu, položaj Selo, ali iz starijeg razdoblja. Naime, pronađen je sloj naseljavanja tijekom 8. stoljeća, evidentiran s dva objekta, od kojih je drugi objekt predstavljao spomenutu poluzemunicu oblika slova "T" s tri pravokutne prostorije, a ona najveća imala je ognjište (MRKOBRAĐ, 1986., 63.-66.)

¹⁰ Te radionice bile su smještene u velikom četverokutnom natkrivenom prostoru veličine 8x12 m. Uokolo takvog prostora nalazile su se rupe od kolaca koji su bili ukopani u zemlji i nosili krovnu konstrukciju, vjerojatno na dvije vode. U 11. ili 12. stoljeću radionički je kompleks za preradu željeza i kože bio napušten, a iznad njega je izgrađena spomenuta crkva

uz južni zid otkrivene dvije jame širine 0,8 m u kojima su bili zabijeni kolci, vjerojatno od vrata (ŠRIBAR, STARE, 1981., Sl. 20.).

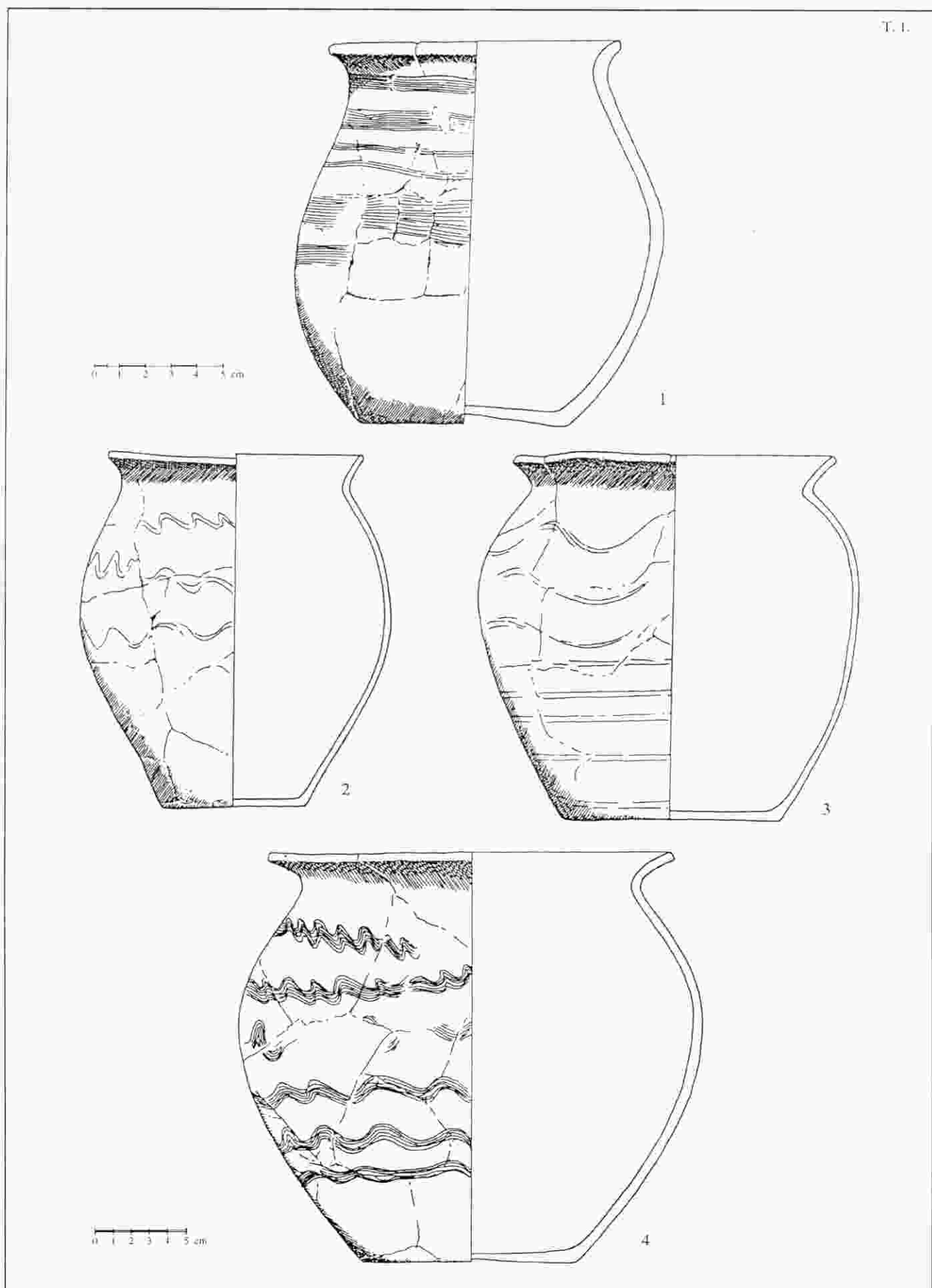
Kao drugi primjer ognjišta u funkciji, npr. lončarske radionice, valja spomenuti lokalitet na položaju Bostanište kod Mošorina u Bačkoj, gdje je sustavnim iskopavanjima otkrivena kuća koja je imala tri prostorije od kojih je soba br. III dužine 4,2 m i širine 0,80 m kod peći i 1,17 m kod ognjišta služila za stanovanje, dok su ostale dvije prostorije bile lončarske radionice. U svakoj od prostorija koje su služile kao lončarska radionica nalazila se po jedna peć ukopana u leš, a obje prostorije imale su i ognjišta. U sobi br. II ognjište je bilo malih dimenzija i nalazilo se na sredini prostorije, a ono u sobi br. I bilo je okruglog oblika i promjera 1,3 m. Oba ognjišta su vjerojatno bila u funkciji i služila za sušenje posuđa, a osim toga, u radionici su pronađene i klupice koje su vjerojatno također služile za sušenje keramike. Osim radionice pronađena je i jedna dvodijelna pravokutna poluukopana kuća (0,91-0,95 m) s peći duguljasto-kruškaste osnove u jednoj prostoriji i sa četvrtastom jamom za otpatke te s ostacima dva stupa koja su držala krovnu konstrukciju na dvije vode. U drugoj prostoriji nije pronađena peć, već samo ognjište s dvije oveće rupe, promjera 10-15 cm, dubine 5-7 cm. Taj objekt imao je ulaz sa stepenicama nejednake dužine i širine, koje su imale natkrivenu nadstrešnicu, a cijelo naselje datirano je u 10.-12. stoljeće (VESELINOVIĆ, 1953., 5.-58.).

S obzirom na smještaj i namjenu ognjišta unutar naselja u sjevernoj Hrvatskoj može se osloniti na malo podataka, tako da se u većini slučajeva radi o ognjištima koja su se nalazila izvan objekata, osim na lokalitetu u Peterancu za kojeg se pretpostavlja da je bilo smješteno unutar objekta te pepelište u objektu br. 38 na lokalitetu *Grede I.*, te su bila u upotrebi kao izvor topline u kućama¹¹, dok ognjišta u namjenu pojedinih radionica nisu do sada evidentirana u kontinentalnoj Hrvatskoj.

Prilikom analiza evidentiranih srednjovjekovnih ognjišta u sjevernoj Hrvatskoj uočava se da su lokaliteti i pokretni arheološki nalazi koji su tu pronađeni, često datirani u široko razdoblje srednjeg vijeka te se na ovom stupnju spoznaja ne mogu pojedini oblici, kao ni smještaj ognjišta unutar naselja, vezati uz određeno doba. Kao analogije spomenuti su slični primjeri na širokom prostoru izvan granica kontinentalne Hrvatske, koji prije svega upućuju na to da se i na području hrvatskog međurječja Save i Drave mogu očekivati nepokretni nalazi - ognjišta - po obliku, smještaju, namjeni i dr. slični spomenutima. Iako su nam na raspolaganju samo skromni fragmenti onoga što se prostiralo na području kontinentalne Hrvatske tijekom srednjovjekovnog razdoblja, valja nastojati na temelju tih tragova kao i analognih primjera, do budućih arheoloških istraživanja naselja, zaključivati i razumjeti cjelinu.

¹¹ Prema nekim istraživanjima provedenima u Češkoj, postoje na lokalitetu Klučov primjeri objekata s pećima napravljeni od kamenja i od gline (lijep), a koje su se nalazile u jednom kutu prostorije, nasuprot onima bez mjesta izvora topline te se pretpostavlja da se takve kuće grijalo unošenjem na tavi užarenog ugljena - žara (KUDRNAČ, 1966., 197.-221.)

T. 1.

LITERATURA:

- BABIĆ, B., 1972., Crkva Sv. Dimitrija, Vároš, Prilep, *ArhPregl* 14, 125.-126.
- BELIŠEVIĆ, J., 1999., Arheološka istraživanja okoliša crkve Sv. Križa u Nišu, *ObavijestiHAD, god. 31. (1999.) br. 1*, Zagreb, 75.-83.
- BIALEKOVÁ, D., 1958., Záchraný výskum slovanských sídlisk v Nitrianskóm Hrádku a Bešaňove. okr. Šurany, *SlovArch* VI/2, 388.-413.
- BIALEKOVÁ, D., 1959., Záverečná zpráva z výskumov slovanských sídlisk v Nitr. Hrádku a Bešaňove, *SlovArch* VII/2, 439.-459.
- ČAPLOVIĆ, D., 1987., New Facts about the Development of Medieval Rural House in east Slovakia, *SlovArch* XXXV/1, 7.-18.
- ČREMOŠNIK, I., 1970., Istraživanja u Mušicima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas, *GZMBiHS* sv. XXV., 45.-118.
- ČREMOŠNIK, I., 1977., Ranoslavensko naselje Jazbine u Batkoviću kod Bijeljine, *GodCenBullsp XV* (knj 13.), 227.-308., T. I.-XIII.
- DIZDAR, M., 1999., Rani srednji vijek, u katalogu izložbe *Vinkovci u svijetu arheologije*, Vinkovci, 65.-71., 151.-158.
- FIEDLER, U., 1994., Zur Datierung der Siedlungen der Awaren und der Ungarn nach der Landnahme. Ein Beitrag zur Zuordnung der Siedlung von Eperjes, *ZfA* 28, 307.-352.
- FILIPEC, K., 1995., Đakovo - župna crkva, arheološko iskopavanje srednjovjekovnog groblja, *ObavijestiHAD, god. 27. (1995.) br. 3*, 56.-58.
- FILIPEC, K., 1996., Istraživanje srednjovjekovnog groblja u Đakovu 1995. i 1996. godine, *Opusca* 20, 189.-197.
- FILIPEC, K., 1997., Đakovo - župna crkva, treća godina zaštitnih arheoloških iskopavanja, *Opusca* 21, 239.-242.
- GARAM, É., 1975., The Széchenyi I-III Cemetery, in: *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period 567-829 in Hungary*, Vol. 1., Budapest, 49.-120.
- GARASANIN, M., VASIĆ, M., 1980., Trajanov most - Kastel Pontes, *DerlapSves* I, 7.-50.
- HABOVŠTIK, A., 1988./89., Das Mittelalterliche Dorf in der Slowakei im Lichte der historisch-archäologischen Forschung, *BeiträgeÖst* 8, 179.-186.
- HEJNA, A., 1960., K otázce západoslovanských obytných stavení a sídlišť v období raného feudalismu, *VaPočSlav* III, 229.-254.
- KOVIG, I., 1975., The Szob Cemetery, in: *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period 567-829 in Hungary*, Vol. 1., Budapest, 157.-208.
- KUDRNAČ, J., 1966., Die slawischen eingetieften Wohnstätten, *VaPočSlav* VI, 197.-221.
- MANO-ZISI, Đ., LUBINKOVIĆ, M., GARASANIN, M. B., KOVAČEVIĆ, J., VESELINOVIĆ, R., 1948., Zaštitno iskopavanje kod Pančeva, *Muzeji* 1, 53.-94.
- MANO-ZISI, Đ., MARIĆ, R., GARASANIN, M., 1950., Iskopavanje na Orašju, Prethodni izvještaj o radovima u 1947. godini, *Starinar*, n. s., knjiga I, 143.-167.
- MARIANOVIĆ-VUJOVIĆ, G., 1971., Zapadno podgrađe beogradskog grada - Beograd, *ArhPregl* 13, 99.-103.
- MARIANOVIĆ-VUJOVIĆ, G., 1972., Zapadno podgrađe beogradskog grada, *ArhPregl* 14, 137.-141.
- MARKOVIĆ, Z., 1975., Arheološka topografija našičke općine, (diplomski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- MARKOVIĆ, Z., 1979., Napomene uz srednjovjekovni arheološki materijal našičkog kraja, *GSM* 39, 25.-28.
- MARKOVIĆ, Z., 1980., Osvrt na iskopavanja u Delovima 1974. g., *PodrZb* *80, 324.-330.
- MARKOVIĆ, Z., 1982., Nekoliko arheoloških bilježaka iz sjeverozapadne Hrvatske, *MuzVjes* 5, 11.-17.
- MARKOVIĆ, Z., 1983., Iskopavanja na području Muzeja grada Koprivnice u godini 1982., *ObavijestiHAD, god. 15. (1983.) br. 1*, 21.
- MARKOVIĆ, Z., 1984., Prilog poznavanju kontinuiteta naseljavanja terena oko Delova, *PodrZb* *84, 295.-319.
- MARKOVIĆ, Z., 1985., Istraživanja prethistorijskih lokaliteta oko Koprivnice u 1985. godini, *ObavijestiHAD, god. 17. (1985.) br. 3*, 33.-34.
- MARKOVIĆ, Z., 1985., u. Grede I. Delovi, Koprivnica - prethistorijsko i srednjovjekovno naselje, *ArhPregl* 24, 39.-43.
- MARKOVIĆ, Z., 1986., Početna istraživanja lokaliteta Čerine III, *PodrZb* *86, 152.-160.
- MARKOVIĆ, Z., 1986., u. Čerine III - eneolitsko, ranobrončano i srednjovjekovno naselje, *ArhPregl* 26, (1985.), 54.
- MARKOVIĆ, Z., 1994., Koprivnica i najbliža okolica od pretpovijesti do kasnoga srednjega vijeka, *PodrZb* 19./20. (1993./1994.), 107.-127.
- MARKOVIĆ, Z., 1996., Osvrt na nekoliko novopronađenih nalazišta iz koprivničke Podravine, *MuzVjes* 18./19., 19.-25.
- MARKOVIĆ, Z., 1997., Osvrt na neke pretpovijesne i srednjovjekovne nalaze u Podravini, *PodrZb* 23., 33.-52.
- MARKOVIĆ, Z., 1997., a. Nekoliko prinoza u zbirkama Muzeja grada Koprivnice tijekom 1997. godine, *SciPodr*, god. IX., br. 13, 16.-18.
- MARKOVIĆ, Z., 1998., Početna istraživanja pretpovijesnog i srednjovjekovnog nalazišta Vratnee 2. kraj Koprivnice, *ObavijestiHAD, god. 30. (1986.) br. 1*, 51.-54.
- MEDAR, M., 1986., Rekognosciranje područja Drljanovca i Nove Rače u 1984. i 1985. godini, *ObavijestiHAD, god. 18. (1986.) br. 1*, 37.-38.
- MILETIĆ, N., 1966., Rani srednji vijek, u knjizi *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 375.-434.
- MINICHREITER, K., 1970., Virgrad, Županja - srednjovjekovno gradiste, *ArhPregl* 12, 173.-176., T. LIV.
- MINICHREITER, K., 1971., Županja - Virgrad, (rukopis izvještaja s iskopavanja), I.-47., T. I.-18., priloga.
- MINIĆ, D., 1984., Ribnica - prastorijško i antičko naselje, srednjovjekovno naselje sa nekropolom, *Starinar* XXXIII-XXXIV(1982.-1983.), 259.-263., T. I-IV.
- MRKOBRAD, D., 1986., Selo Boljevci kod Zemuna - slovensko naselje, *ArhPregl* 25, 63.-66.
- NEKUDA, V., 1973., Raně středověké typy sídlištních objektů ve Mstěnicích, *ActaMM* LVIII, 77.-105.
- NEKUDA, V., 1988./1989., Der Beitrag der mittelalterlichen Archäologie zur Siedlungs Hof und Hausforschung, *BeiträgeÖst* 8, 149.-162.
- PERIĆ, S., 1971., Gradine, Ostojićevo, Bijeljina - slovensko naselje, *ArhPregl* 13, 90.-91.
- PERIĆ, S., 1973., Gradine, Ostojićevo, Bijeljina - slovensko naselje, *ArhPregl* 15, 88.-89.
- REGISTAR, 1990., *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, prvo izdanje, Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Varaždin.
- REGISTAR, 1997., *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, drugo dopunjeno izdanje, Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar.
- RZEŹNIK, P., 1995., Frühmittelalterliche Töpferkeramiken im Lichte der Keramik von der Dominsel zu Wrocław, u: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 65.-78.
- SALAJIĆ, S., 1993., Pokusna zaštitna arheološka iskopavanja na rimskim nalazištima u brodskom Posavlju, *IzdanjaHAD*, br. 16, Arheološka istraživanja u Slavenskom Brodu i brodskom Posavlju (1991.), 83.-88.
- SEKELJ IVANČAN, T., 1999., Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi na lokalitetu Vratnee 2 kraj Koprivnice, *PodrZb* 24 (1998.-1999.), 185.-197.
- SMETANKA, Z., 1994., K problematice trojdielného domu v Čechách a na Moravě v období vrcholného a pozdního středověku, *MedievaliaArchBohe* 2, 108.-116.
- ŠALKOVSKÝ, P., 1993., Frühmittelalterliche Hausbaukultur in der Slowakei, *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 4 (1991.), Bratislava, 65.-74.
- ŠMAJER, E., KOLAR, S., 1987., Delekovec kod Koprivnice - bjelobrdska nekropola, *ArhPregl* 17, 130.-133.
- ŠRIBAR, V., STARE, V., 1978., Zur Entwicklung der Wohnarchitektur vom 10. bis zum 15. Jh. auf Otok bei Dobrava, *Balkanoslavica* 7, 49.-70.
- ŠRIBAR, V., STARE, V., 1981., *Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi*, Katalog izložbe, Ljubljana.
- TIMPEL, W., 1995., Altenrömhild-Rotemulde - eine mittelalterliche Siedlung im südlichen Thüringen, *AltThüringen* 29, 129.-189.
- TOMIČIĆ, Ž., 1984., Rezultati pokusnih arheoloških istraživanja kraj Dvorišća u Medimurju, *MuzVjes* 8, 63.-64.
- TOMIČIĆ, Ž., VIDOVIĆ, J., 1985., Katalog izložbe: Rezultati arheoloških istraživanja u Medimurju 1974.-1985., Čakovec.
- VESELINOVIĆ, R. L., 1953., Starosrpsko naselje na Bostaništu kod Mošorina u Bačkoj (Prilog historiji materijalne kulture Južnih Slovena X.-XII. veka), *RVM* 2, 5.-58.
- ŽERAVICA, Z., ŽERAVICA, L., 1979., Srednjovjekovno naselje u Popovici kod Negušina, *Starinar* XXVIII-XXIX (1977.-1978.), 201.-212.

POPIS KRATICA INSTITUCIJA:

- AZFFZ - Arheološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
 IARII - Institut za arheologiju, Zagreb
 GMK - Gradski muzej Koprivnica
 GMV - Gradski muzej Vinkovci
 MMC - Muzej Medimurja, Čakovec
 MSO - Muzej Slavonije, Osijek
 RZZSKOsvijek - Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Osijek (danas Zavod za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Osijek).

Zusammenfassung

ZUFALLSFUND EINES HERDES AM STANDORT BOROVLJANI - SREDNJE BRDO BEI KOPRIVNICA UND ÄHNLICHE MITTELALTERLICHE FUNDE, NACHGEWIESEN AUF DEM GEBIET VON NORDKROATIEN

Im Frühling 1999 wurde der ständige Mitarbeiter des Stadtmuseums von Koprivnica, Ivan Zvijerac, von zufälligen Funden der Spuren eines Herdes bei der Ausschachtung für den Keller eines Hauses in der Ortschaft Borovljani (Karte 1) benachrichtigt. Der mittelalterliche Herd war birnenförmig, ca. 105 cm lang, und in seinem breitesten Teil ca. 74 cm breit (Abb. 1, Abb. 1.a). Am südlichen, breiteren Teil des Herdes wurde in seinem SW-Teil eine größere Anhäufung von gebranntem Ton, Hauston und Asche gefunden, die die unebene Basis des Herdes bildet (Abb. 4, Abb. 4.a) (Ausmaß des rekonstruierten Teils des Herdes: Länge - 78 cm; Breite - 25 cm; Höhe des unteren Basisteils - 5-6 cm; Höhe der Basiserhöhung - 20 cm), während sich im SO-Teil eine Reihe von Fragmenten mittelalterlicher Keramik befindet, aus welchen man vier Gefäße rekonstruieren könnte (Abb. 5) (T. I: 1-4). Die Gefäße aus Borovljani sind stark deformiert und an einigen Stellen ungewöhnlich grau, woraus man schließen kann, daß sie bei sehr hoher Temperatur gebrannt wurden, wahrscheinlich als der Herd verlassen wurde. Alle Gefäße wurden auf einer Töpferscheibe hergestellt und könnten ca. in die Zeit vom 8. bis zum 10. Jahrhundert datiert werden.

Im kontinentalen Kroatien wurden Belege von Herden an einigen Lokalitäten registriert, wo archäologische Forschungen bewahrenden Charakters oder archäologische Sondierungsgrabungen durchgeführt wurden, wobei man auf Herden stieß. Diese Lokalitäten sind Peteranec-Vratnec 2. (Abb. 2, Abb. 6; Abb. 7 und 7a), Đelekovec-Šćapovo, Koprivnica - Fundstellen Grede I., Cerine 3 (Abb. 3) und Cerine 6., Drijanovac - Srednje polje, Dvorišće bei Turčišće - Gradišće, Koška - Pjeskana I., Đakovo - um die Pfarrkirche der Allerheiligen, Donji Miholjac - Janjevci, Donji Andrijevci - Dužica und Bošnjaci bei Županja - Virgrad (Abb. 8, Abb. 8a). Aus den veröffentlichten Beschreibungen der archäologischen Funde, die auf das Bestehen von Herden und auf den Siedlungscharakter eines Fundortes hinweisen, wird ersichtlich, daß die Belege von unbeweglichen archäologischen Funden - Herden auf dem Gebiet von Nordkroatien - sporadisch sind (Karte 2) und in die breite Zeitspanne des gesamten Mittelalters datiert werden können. Außerdem wird, insoweit das sporadische Wesen dies erlaubt, erkenntlich, daß - abgesehen davon, ob es sich um eine offene Ansiedlung, eine Ansiedlung in / in der Nähe von einem Gräberfeld oder einer Wallburg handelt - darin Spuren von Herden vorkommen.

Im Hinblick auf die Form, die Funktion und die Lage der Herde in den Ansiedlungen läßt sich aufgrund der geringen Quantität der Ausgrabungen, aber auch aufgrund der wenigen Informationen, die bei der Veröffentlichung von er-

forschten Funden angegeben wurden, kaum etwas schließen. Man kann jedoch zwei Grundformen von Herden, die bisher in Nordkroatien nachgewiesen wurden, unterscheiden, und zwar mit einer viereckigen oder trapezoiden Basis (Koprivnica - Cerine 3.) und mit einer ovalen (Borovljani - Srednje brdo, Peteranec - Vratnec 2.) oder runden Basis. Die Funde der drei runden Herden, die an einem Fundort in Međimurje entdeckt wurden, mit Spuren von gebranntem Ton, nähern sich ihrer Form nach an den erwähnten Typus der ovalen Herden, während der Herd aus geformtem Ton, allerdings nicht oval sondern viereckig, am Fundort bei Županja gefunden wurde. Dies läßt darauf schließen, daß die Herdform nicht unbedingt das Material bedingt, so daß auch ein viereckiger Herd aus geformtem Ton vorkommt, obwohl diese Form bei Herden, die teilweise oder völlig aus Stein sind, üblich ist.

Die Erkenntnisse über die Lage und die Funktion der Herden in den Ansiedlungen Nordkroatiens stützen sich auf wenige Angaben, so daß es sich meistens um Herden handelt, die sich außerhalb von Objekten befanden, ausgenommen der Lokalität Peteranec, für welche vermutet wird, daß der Herd sich innerhalb des Objektes und die Aschengrube im Objekt Nummer 38 an der Lokalität Grede I. befand, und daß sie als Wärmequelle in den Häusern gebraucht wurden, während in Innerkroatien bisher keine Herden mit Werkstattfunktion nachgewiesen wurden.

Obwohl uns nur bescheidene Fragmente dessen, was sich auf dem Gebiet des kontinentalen Kroatiens befand, übriggeblieben sind, sollte man aufgrund von bestehenden Belegen und analogen Beispielen bei künftigen archäologischen Forschungen der mittelalterlichen Ansiedlungen versuchen, einen Zusammenhang herzustellen.